

Boeren op straat!

De doorbraak van direct syndicale acties bij Vlaamse landbouwers in de jaren zestig (1962-1974)

BART COPPEIN

____ Assistent Afd. Rom. Recht en Rechtsgeschiedenis – Katholieke Universiteit Leuven

"Eduard: Voader,... die meinschen zijn in wirkstoakinghe gegoan omda ze nie genoeg 'n wonnen om d'r van te leven, terwijl de rijke fabrikanten en de gruede propretorussen nie 'n weten wa gedoan mee 't geld dat d'oarme wirkmeinschen veur ulder verdienen. [...] Voader, 'k zoe ne e kier wille weten wat dade gij zoedt doen os den baron ou azue in d'oarmoe dompelde, os hij ouwe pacht deê opslaon tot da g'hem nie mier betoalen 'n keunt, os hij ou uithongerde, os hij ou dued dee wirken veur 'n luen, woar da ge nie mier van bestoan 'n keunt?
Vader van Paemel: Wa da'k zoe doen? Wirken zoe'k doen, es 't hier niet, dan elders. Moar wirken, nondedzu! tot da'k 'r bij valle, en nie leeg luepen, lijk of ge gij wêl gedoan hêt" (Buysse, *Het Gezin van Paemel*, 1902).¹

1. INLEIDING

Traditioneel worden in de hedendaagse Belgische geschiedenis drie breuklijnen onderscheiden. Het is opvallend dat zij zich in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw voor een belangrijk deel op straat hebben afgespeeld. Dit was op het communautaire vlak bijvoorbeeld het geval met de Koningskwes-tie en de Marsen op Brussel van 1961 en 1962 (Hooghe & Jooris, 1999, 54; Luykx & Platel, 1985, 520-521). De levensbeschouwelijke spanning bereikte een hoogtepunt met de twee schoolstrijdbetogingen van 1955 (Witte, Craey-beckx & Meynen, 1997, 269). Voor het sociaal-economische domein moeten onder meer de stakingen en betogingen tegen de Eenheidswet in 1960-1961 en de staking van Zwartberg in 1966 worden genoemd. In dit artikel, dat ge-baseerd is op onze licentiaatsverhandeling *Geschiedenis* (Coppein, 2002), wordt stilgestaan bij een specifiek en tot op heden uiterst zelden belicht on-derdeel van die derde breuklijn, met name de landbouwersbetogingen in de

¹ Het citaat is overgenomen uit een verzamelwerk van 1930 (Buysse, 1930, 25).

jaren zestig in Vlaanderen, waarvan het Algemeen Boerensyndicaat (ABS) de gangmaker was.²

1.1. Terminologie, vraagstelling en bronnen

Om hierop vat te krijgen, schuiven we het sleutelbegrip '*direct agrarisch syndicalisme*' naar voren. Het begrip 'syndicalisme' wordt in enge zin gebruikt en slaat op alle acties waarbij leden van een organisatie effectief worden gemobiliseerd; in de praktijk betreft het vooral betogingen en stakingen (Nuyens, 1966, 349-350; Verhofstadt, 2001).³ De term 'direct' uit dat het specifiek die actievormen betreft. De toevoeging van het woord 'agrarisch' maakt duidelijk dat het om landbouwersbetogingen en -stakingen gaat. Het direct agrarisch syndicalisme kan niet los worden gezien van de pendant ervan, het in West-Europa dominante '*indirect agrarisch syndicalisme*' (Hervieu & Lagrave, 1992), dat in Vlaanderen vertegenwoordigd werd door de Belgische Boerenbond (BB).⁴ Syndicalisme moet dan begrepen worden als een strategie die alle mogelijke vormen van, meestal professionele, belangenverdediging omvat van leden die aangesloten zijn bij een bepaalde organisatie. Dit syndicalisme correspondeert met vormen van indirecte actie, waarbij de leden niet zelf worden gemobiliseerd, maar integendeel onderhandeling en invloedverwerving centraal staan. Voorbeelden hiervan zijn onder meer tussenkomst in de politieke besluitvorming via eigen parlementairen over invloed op de publieke opinie tot een goede verstandhouding met andere belangengroepen. Betogingen komen pas als laatste optie in aanmerking.⁵

Twee hoofdvragen zullen de rode draad vormen doorheen dit artikel. Eerst staan we stil bij de drietandacties. Wat waren ze precies en wat beoogden ze? Waarom vonden deze direct agrarisch syndicale uitingen plaats in 1962?

² Binnen het bereik en het opzet van dit artikel zal, met uitzondering van de Franse juni-revolte van 1961, niet ingegaan worden op het buitenlandse direct agrarisch syndicalisme.

³ Syndicalisme kan daarnaast minstens nog twee andere betekenissen hebben. De betekenis in ruime zin komt hierna aan bod bij de bespreking van het indirect agrarisch syndicalisme. Binnen de Belgische context wordt de term ook gebruikt ter aanduiding van de politieke theorie die aan de vakverenigingen een belangrijke plaats toewijst in het maatschappelijk-politieke staatsbestel (Balthazar, 1991, 173; De Brabander, 1988, 107).

⁴ In 1997 heeft de Belgische Boerenbond het predikaat 'Belgische' laten vallen en sindsdien gaat de organisatie door het leven als Boerenbond, van oudsher zijn informele benaming, onder dezelfde afkorting (Van Molle, 1998a, 524-526).

⁵ "Syndikale actie voor de boeren", *De Boer*, 6 oktober 1962, 2. In deze bijdrage zullen wij het indirect agrarisch syndicalisme alleen behandelen, voor zover er een wisselwerking of invloed optreedt met het direct agrarisch syndicalisme.

Waarom namen landbouwers hun toevlucht tot het betogingsinstrument? Hadden landbouwers ook al voor die datum betoogd? Mogen de drietandacties beschouwd worden als de doorbraak van het direct agrarisch syndicalisme in Vlaanderen? Waarom resulteerden ze in Vlaanderen in de oprichting van een nieuwe landbouworganisatie, met name het ABS? Daarna onderzoeken we in welke mate dit direct agrarisch syndicalisme zich in de jaren zestig heeft doorgezet in Vlaanderen. Was het fenomeen van de landbouwersbetogingen een blijvend verschijnsel of een tijdsgebonden uiting van ontevredenheid? Hoe, waar en door wie werden ze ingericht? Wat was de impact van het direct agrarisch syndicalisme op de grootste Belgische landbouworganisatie, de BB? Wat waren de achterliggende redenen, die boeren ertoe aanzetten om op straat te komen?

Parallel met deze tweeledige vraagstelling is geopteerd voor een klassieke structuur, waarbij in de twee centrale hoofdstukken respectievelijk de drietandacties en de landbouwersbetogingen van de jaren zestig aan bod komen. Ons onderzoek steunt in hoofdzaak op het uitgebreide BB-archief, interviews en briefwisseling met gewezen voorzitters, bestuursleden en algemeen secretarissen van BB (Jan Hinnekens) en ABS (Jos Nooyens, Albert Persoon, Willy Persyn en Valère Quaghebeur) en landbouwpers.⁶ We kregen geen toestemming om het archief van het ABS in te zien (Coppein, 2002, 16-27; 2005a, 73).⁷

1.2. Panorama van de Belgische landbouworganisaties

Voor een goede lectuur van dit artikel is een beknopt panoramisch overzicht van de bestaande Belgische landbouworganisaties anno 1962 onontbeerlijk. Al bij een eerste aanblik valt de enorme diversiteit op van verenigingen, maar *de facto* stelde deze zeer weinig voor, "car (elle était) vidée de son contenu par le quasi-monopole d'une organisation", met name de BB (Mormont & Van Doninck, 1992, 39-40).

⁶ Het grootste gedeelte van het BB-archief berust op het KADOC te Leuven. Het werd geïnventariseerd door Marc Demeyer (Demeyer, 1987). De plaatsingslijst van de latere aanvullingen moet ter plaatse geconsulteerd worden. Het 'Archief van de Centrale Bestuurs- en Adviesorganen van de BB' wordt hierna afgekort als 'CBA'; naar de aanvullingen wordt dienovereenkomstig verwezen als 'CBA Aanvullingen'.

⁷ We houden eraan de lectoren te bedanken voor hun kritische bemerkingen en aanvullende suggesties.

Naam	Afkorting	Ledencijfers
Alliance Agricole Belge	AAB	14.000 à 25.000
Belgische Boerenbond	BB	91.000
Boerenfront	BF	6000 à 7500
Fédération Nationale des Syndicats Agricoles	FNSA	1000 à 2000
Fédération Nationale des Unions Professionnelles Agricoles	UPA	10.000 à 23.000
Eigenaars- en Landbouwersbond van Brugge	ELB	Enkele honderden
Mouvement de Défense Paysanne	MDP	3000 à 5000
Redt U Zelfen	RUZ	2000

TABEL 1: DE BELGISCHE LANDBOUWORGANISATIES ANNO 1962⁸

De BB werd opgericht in 1890 door de katholieke politici Joris Helleputte en Franz Schollaert en de priester Jacob Ferdinand Mellaerts. Hij werd aan de basis georganiseerd in parochiale boerengilden, die overkoepeld werden door arrondissementsverbonden en een centrale structuur. De belangrijkste bestuursorganen waren het Hoofdbestuur, waarin technocraten de meeste macht hadden, en de Bondsraad, die veeleer een controlerende functie had. De Dienst voor Toezicht (DVT) controleerde via opzieners de werking van de parochiale boerengilden. De BB was anno 1962 zowel beroepsorganisatie als bedrijf. De parochiale aan- en verkoopafdelingen voor veevoerders, meststoffen en zaden werden in 1901 ondergebracht in de NV Aan- en Verkoopvenootschap (AVV). De spaar- en kredietkassen ressorteerden tot 1935 onder de Middenkredietkas en daarna onder de Centrale Kas voor Landbouwkrediet

⁸. Voor wat de ledencijfers van AAB en de hierna genoemde landbouworganisaties betreft, is telkens de laagste en de hoogste schatting weergegeven. Het verschil tussen beide cijfers moet hoofdzakelijk verklaard worden door de subjectiviteit van het bronnenmateriaal. Het voorbeeld van de AAB moge dit verduidelijken: de schatting van het commerciële weekblad *Le Sillon belge*, dat stevast een kritische houding tegenover de BB innam, ligt merkkelijk lager dan het officiële aantal dat door de BB werd opgegeven. In verhouding met het totale aantal beroepslandbouwers, dat in 1959, 162.522 bedroeg (Beddegenoodts, 1962, 10-12), lijkt de syndicalisatiegraad zelfs bij de optelling van de laagste schattingen eerder hoog te liggen. Er moet evenwel ook rekening gehouden worden met het fenomeen van de dubbellidmaatschappen, waarvoor voor de jaren zestig door het ontbreken van bronnen helaas geen precieze cijfers voorhanden zijn: sommige landbouwers waren bij meerdere organisaties aangesloten en komen dus twee keer voor in de statistieken.

(CKL). De verzekeringsactiviteiten waren vanaf 1941 gegroepeerd in de Assurantie van de BB (ABB). De sociale (=de beroepsorganisatie) en de economische (=de vennootschappen) BB vormden samen de ene BB-holding en waren door personele en financiële bindingen onlosmakelijk met elkaar verbonden. De BB verkoos traditioneel de onderhandelingstafel boven de straat. Toen de Christelijke Volkspartij (CVP), waarvan de BB één van de drie standen vormde, onder de regering van premier Achille Van Acker (1954-1958) in de oppositie zat, verliepen de onderhandelingen veel stroeвер en moesten andere middelen ingeschakeld worden om druk uit te oefenen op de regering. In 1957 protesteerde de BB met een betoging in Hasselt op 30 juni, een betoging in Roeselare op 4 augustus en een betoging in Gent op 20 oktober tegen het landbouwbeleid van minister René Lefebvre. In 1959 organiseerde de BB een betoging in Brussel om de toenmalige CVP-minister van Landbouw Albert De Vleeschauwer te dwingen maatregelen te nemen om de gevolgen van de droogte van dat jaar op te vangen. Hiertoe werd enkel overgegaan nadat De Vleeschauwer zich in de voorafgaande onderhandelingen onverzettelijk had getoond. De vier betogingen vielen op door het grote aantal betogers dat eraan deelnam met een climax van 30 à 35.000 in 1959, door hun vreedzaam karakter en door de sterke organisatorische ondersteuning vanuit de centrale te Leuven. Anno 1962 telde de BB 91.000 leden, waarvan 85.000 in Vlaanderen en de rest in de Oostkantons en Waals-Brabant (Van Molle, 1990a, passim).⁹

De Waalse zusterorganisatie Alliance Agricole Belge (AAB) volgde consequent de weg van de BB. Ze werd in 1930 onder impuls van en met financiële steun van de BB opgericht uit de restanten van vier oudere provinciale Waalse landbouwfederaties. De structuur van de AAB werd volledig geconcipieerd naar het model van de BB. Net zoals de BB verkoos de AAB politiek overleg boven direct agrarisch syndicalisme. Anno 1962 telde de AAB naargelang de bron tussen de 14.000 à 25.000 leden (Kersten, 2002, 5; Van Molle, 1990a, 168-171, 201-208).¹⁰

⁹ Zie specifiek met betrekking tot de vier BB-betogingen: "6000 boeren betoogden eensgezind te Hasselt", *De Boer*, 6 juli 1957, 1; "20.000 à 25.000 boeren in Roeselare" en "De overweldigende boerenbetoging in Roeselare", *De Boer*, 10 augustus 1957, 1 en 8-9; "Ook het volk van Oost-Vlaanderen is de spannende broeksriem beu", *De Boer*, 26 oktober 1957, 10-11; "Ruim 35.000 te Brussel" en "Boeren in nood doen beroep op het land", *De Boer*, 21 november 1959, 1-3; *Interview met Jan Hinnekens* door Bart Coppein te Heverlee, 29 november 2001.

¹⁰ Zie daarnaast: "Les organisations agricoles en Belgique", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1963b, 7-9; "Eerste resultaten van onze opiniepeiling", *Landbouwleven*, 23 februari 1963, 3; Leuven, BB, Infodoc, Documentatiemap 1585, *Mededelingen voor het kader- en inspektiepersoneel van de BB*, 26 februari 1963.

De Fédération Nationale des Unions Professionnelles Agricoles (UPA) nam een eerder halfslachtige houding aan tegenover de BB. De UPA ontstond tijdens de Eerste Wereldoorlog uit het verzet van Waalse boeren tegen de verplichte leveringen aan de bezetter en werd formeel opgericht in 1919. De organisatie mat zich een levensbeschouwelijk neutraal profiel aan en bestond aan de basis uit kantonale afdelingen, die overkoepeld werden door een interprovinciale Algemene Raad en een beperkt Directiecomité. De UPA nam dan wel deel aan het overleg met de regering, maar opteerde daarnaast onder druk van zijn strijdlustige basis en zijn jongerenorganisatie de Fédération Nationale des Jeunes Alliances Paysannes (JAP) ook voor meer directe actievormen. In 1962 waren naargelang de schattingen tussen de 10 à 23.000 landbouwers aangesloten bij de UPA (Kersten, 2002, 5; Van Molle, 1990a, 163-164).¹¹

De overige, kleinere landbouworganisaties waren niet erkend door de overheid en maakten nooit een geheim van hun anti-BB-gezindheid.¹² Het Boerenfront (BF) was de eerste Vlaamse direct syndicale landbouworganisatie; het vond zijn oorsprong in de aardappelstaking van de zomer van 1936 in de streek van Heist-op-den-Berg en Mechelen en werd verder uitgebouwd onder impuls van de stichter en voorzitter voor het leven ervan, Louis Van Kerckhoven. Aan het einde van de jaren dertig richtte het BF een aantal melk- en aardappelstakingen (1938 en 1939) in en kon het zijn leden mobiliseren voor een succesvolle betoging op 25 juni 1939 te Brussel, waaraan zo'n 15 à 20.000 landbouwers deelnamen. De Tweede Wereldoorlog was voor het BF een pijnlijk scharnierpunt: omdat een aantal leidende figuren met de bezetter hadden gecollaboreerd, kende de organisatie een massaal ledenverlies en moest ze zich noodgedwongen vooral toeleggen op de uitbouw van een eigen sociaal verzekeringsfonds Multipen veeleer dan op direct syndicale acties. Anno 1962 telde het BF vermoedelijk nog zo'n 6000 à 7500 leden, wat een fractie was van het vooroorlogse aantal (Craeybeckx, 1976, 211-212;

¹¹. Zie daarnaast: "Les organisations agricoles", 1963b, 3-6; "Eerste resultaten van onze opiniepeiling", 3; Leuven, BB, Infodoc, Documentatiemap 1585, *Mededelingen voor het kader- en inspectiepersoneel van de BB*, 26 februari 1963.

¹². Alleen de BB, de AAB en de UPA waren na 1945 door de overheid erkend als representatieve landbouworganisatie. Alle andere genoemde organisaties werden niet door de overheid erkend. Erkende landbouworganisaties zetelden in alle adviesorganen (waarvan de Provinciale Landbouwkamers en de Hoge Landbouwrade de belangrijkste waren) en gespecialiseerde consultatieve commissies van het Ministerie van Landbouw en ze waren tevens betrokken bij het officieuze overleg met de minister van Landbouw, dat tijdens de lange loopbaan van Charles Héger als minister van Landbouw (1950-1954 en 1960-1972) geïnstitutionaliseerd was in tweewekelijkse audiënties (Van Molle, 1984, 77). Zie daarnaast: Leuven, BB, Infodoc, Documentatiemap 457.

Coppein, 2005a, 77-81; Coppein, 2005b; De Cauwer, 1982, passim; Mommens, 1985, passim; Van Molle, 1998b, 526).¹³

De katholieke Eigenaars- en Landbouwersbond van Brugge (ELB) werd in 1885 opgericht door vooral adellijke grootgrondbezitters ter bescherming van hun pachters en nam vooral een aantal initiatieven op gebied van samenaankoop van meststoffen en veevoerders. Anno 1962 was zijn betekenis uiterst miniem geworden (Van Molle, 1990a, 162, 200).¹⁴ In Aalst was tijdens WO I Redt U Zelfen (RUZ) ontstaan, dat onder leiding van zijn stichter-bestuurder Ortaire Caudron, een veelzijdige werking ontplooidde naar het model van de BB. RUZ was net als de UPA levensbeschouwelijk neutraal. De organisatie telde in 1932 zo'n 12.000 leden, maar dit aantal was in 1962 verschrompeld tot circa 2000 (Coppein, 2005a, 76-77; Van de Perre, 1997, 264-266, 270; Van Molle, 1990a, 158-160, 200).¹⁵ De Mouvement de Défense Paysanne (MDP) zag het licht tijdens WO II en rekruteerde zijn leden vooral in Waals-Brabant. De organisatie was extreem-links en koos vanuit die overtuiging voor een radicaal direct agrarisch syndicalisme. Anno 1962 waren er vermoedelijk niet meer dan 3000 à 5000 leden. De Fédération Nationale des Syndicats Agricoles (FNSA) tenslotte werd opgericht in 1946 als koepel boven een aantal kleinere, regionale Waalse organisaties, maar kon *de facto* weinig of geen gewicht in de schaal werpen.¹⁶

1.3. Boeren als de grote afwezigen?

Voor 1962 vonden dus wel een aantal landbouwersbetogingen en -stakingen plaats, maar het valt op dat de meest betekenisvolle grotendeels gesitueerd zijn in twee nogal korte periodes, met name 1936-1939 en 1957-1959. Drie van de vier BB-betogingen van laatstgenoemde periode moeten gezien worden tegen de uitzonderlijke omstandigheid van een regering zonder katholieken en zijn allerminst representatief voor de gebruikelijke BB-strategie. Pas in 1967 organiseerde de BB zijn volgende betoging. De direct syndicale

¹³ Zie daarnaast: Leuven, BB, Infodoc, Documentatiemap 62; *Interview met Willy Persyn* door Bart Coppein te Wingene, 8 oktober 2001; *Interview met Valère Quaghebeur* door Bart Coppein te Hoogstade, 8 september 2001.

¹⁴ Zie daarnaast: Leuven, BB, Infodoc, Documentatiemap 1168; "Onteigeningstaktiek te Zedelgem", *Landbouwleven*, 21 september 1963, 24.

¹⁵ Zie daarnaast: Leuven, BB, Infodoc, Documentatiemap 684; *Interview met Albert Persoon* door Bart Coppein te Berlare, 19 februari 2001.

¹⁶ "Les organisations agricoles", 1963b, 10-11; Leuven, BB, Infodoc, Documentatiemap 1585.

activiteit gedurende de eerstgenoemde periode is nagenoeg volledig op het conto te schrijven van het BF. Het betrof, behoudens de succesvolle betoging van 25 juni 1939, een drietal melk- en aardappelstakingen waarvan het epicentrum zich situeerde in Heist-op-den-Berg (De Cauwer, 1982, 37-56). Ons inziens is het BF-optreden van de jaren dertig, ondanks zijn pioniersrol, onder meer qua kwantiteit van het aantal betogingen en stakingen, qua duur van de periode, qua geografische verspreiding en qua invloed en doorwerking te gering om als doorbraak van het direct agrarisch syndicalisme in Vlaanderen beschouwd te kunnen worden.

Vier oorzaken kunnen verklaren waarom het direct agrarisch syndicalisme als zodanig toch niet echt van de grond kwam voor 1962. Allereerst bevinden landbouwers zich – in tegenstelling tot arbeiders – elk afzonderlijk in een zeer heterogene situatie: geen enkel landbouwbedrijf is identiek qua oppervlakte, teelten en financiële draagkracht (De Troch, 1981a, 647-648; Troost, 1971b, 898). Die van nature aanwezige diversiteit wordt nog versterkt door de ideologie van het vrije ondernemerschap, die vakbekwaamheid centraal stelt. De landbouwer is een zelfstandige, die zijn inkomen moet halen uit de ideale combinatie van de productiefactoren grond, kapitaal en arbeid. Lapidair uitgedrukt: als hij uit de boot valt, beheerst hij zijn stiel niet (De Troch, 1981b, 667-669). Onder landbouwers is er intuïtief – en dit des te meer bij een toename van de productie, wat bij een gelijke vraag automatisch tot een daling van de prijzen leidt – dus veeleer sprake van een sterke onderlinge concurrentie en het daarmee gepaard gaande individualisme dan van solidariteit, wat een collectieve mobilisatie in de weg staat (Mendras, 1970, 219; Van Molle, 1990b, 116).

Ten tweede rijzen er ook een aantal praktische problemen. Landbouwers kunnen *de facto* alleen maar staken door hun producten niet te leveren, maar dit kunnen ze onmogelijk lang volhouden. Daar waar arbeiders staken of betogen tegen hun werkgever, hebben landbouwers geen duidelijk afgebakende 'vijand' en moeten ze *ad hoc* bepalen tegen wie ze hun acties richten.¹⁷

Een derde verklaring ligt in de collectieve psychologische mentaliteit van de landbouwersstand. Landbouwers hebben zichzelf lange tijd als moreel superieur beschouwd ten aanzien van anderen en ten aanzien van arbeiders in het bijzonder. Ze gingen er, inzonderheid in Vlaanderen maar ook in Wallonië, prat op nog praktiserend katholiek te zijn en de oude zeden van het platteland in ere te hebben gehouden. Zij waren hun eigen baas en beschouwden arbeiders vanuit hun noodgedwongen zeer sterk arbeidsethos, waarin weinig plaats was voor ontspanning en al helemaal niet voor vakantie, als 'zwakke-

¹⁷. Savonet (G.), "Ditmaal naar Budingen bij gezin Boeckaerts", *Landbouwleven*, 28 april 1962, 16.

lingen' en 'deserteurs' die niet opgewassen waren tegen het harde boerenleven (Mendras, 1970, 204-210; Van Molle, 1990b, 120-121). Alhoewel landbouwers wel jaloers waren op de successen van de vakbonden, vonden ze zichzelf te goed om zich te 'vernederen' via betogingen en stakingen, daar dit indruiste tegen hun moreel superioriteitsgevoel ten aanzien van de arbeiders. Of zoals Willy Persyn, gewezen ABS-voorzitter, het uitdrukte: "betogen was een boer onwaardig en rook naar socialisme".¹⁸ Zeer geleidelijk heeft zich echter bij een aanzienlijke minderheid van de landbouwers een mentaliteitswijziging voltrokken, waardoor die groep vanaf de jaren dertig van de twintigste eeuw wel openstond voor een direct agrarisch syndicalisme. Het succes van het BF bewees dit trouwens. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde dit direct syndicaal potentieel zich verder, ondanks de neergang van het BF. Het is duidelijk dat de efficiëntie van het arbeiderssyndicalisme deze evolutie mee in de hand heeft gewerkt. Daarenboven werden veel landbouwers tegelijk geconfronteerd met een verslechtering van de eigen situatie, waardoor het vasthouden aan hun morele superioriteit nogal potsierlijk overkwam. Een lid van de Bondsraad van de BB getuigde in 1957 in een brief aan Mgr. Cruysberghs, de algemene proost van de BB, dat de landbouwers uit zijn streek de BB inactiviteit verweten met het argument dat "moest het met de werklieden zo verlopen, er massa's stakingen, betogingen en alle andere zeer demonstratieve middelen zouden zijn".¹⁹ Het commerciële weekblad *Landbouwleven* heeft die evolutie perfect aangevoeld en bood via lezersbrieven en de bedrijfsreportages van G. Savonet een forum aan landbouwers die een direct syndicaal optreden van de landbouworganisaties wensten naar het voorbeeld van het arbeiderssyndicalisme.

De laatste en misschien meest doorslaggevende reden is het ontbreken van een aanvaardbare inrichtende landbouworganisatie. Het BF was zeer actief in de periode 1936-1939, maar kwam na de oorlog niet meer in aanmerking door de vermeende collaboratie van een aantal figuren uit de leiding (Coppein, 2005a, 77-81; Coppein, 2005b; Craeybeckx, 1976, 212). De BB verkoos vanuit het getalsargument onderhandeling met de bewindvoerders en nam alleen zijn toevlucht tot betogingen als alle andere opties uitgeput waren, zoals het geval was bij de vier betogingen aan het einde van de jaren vijftig.²⁰

¹⁸. *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001. Merk de gelijkenis op met het motto van dit artikel, door Cyriel Buysse in de mond van boer van Paemel gelegd: boeren verkozen nog harder werken boven op straat komen om hun belangen te verdedigen.

¹⁹. Leuven, KADOC, CBA, 6.3.2.3.1, Afschrift van een brief van 31 januari 1957 van een lid van de Bondsraad aan Mgr. Cruysberghs. De BB protesteerde, zoals reeds vermeld, later dat jaar met drie betogingen tegen het landbouwbeleid van de regering Van Acker.

²⁰. *Brief van Jan Hinnekens* aan Bart Coppein, Heverlee, 28 december 2002.

Er was met andere woorden in Vlaanderen geen organisatie meer die het ongenoegen van de boeren kon en wilde kanaliseren via direct syndicale acties, in tegenstelling tot Wallonië waar de UPA en de kleinere organisaties die rol vervulden. Dit had tot gevolg dat Vlaamse landbouwers die een dergelijk syndicaal optreden wensten veelal ongeorganiseerd aan de kant bleven staan en zich beperkten tot het nemen van een abonnement op *Landbouwleven*.²¹

2. DE DRIETANDACTIES (1962)

De echte doorbraak van het direct agrarisch syndicalisme kwam er in België pas in 1962 met de zogenaamde drietandacties. Dat waren kleine regionale uitingen van landbouwersprotest genoemd naar het symbool ervan, de drietand. Ze beoogden de publieke opinie bewust te maken van de problemen van de landbouwers en de regering onder druk te zetten. Vanaf juni tot en met december 1962 werden overal in België drietanden aangebracht en vonden er 38 landbouwersbetogingen plaats, waarvan 22 in Wallonië en 16 in Vlaanderen.²² Alvorens de bespreking van de eigenlijke drietandacties aan te vatten, schetsen we in de eerste paragraaf het ingrijpende transformatieproces van de Belgische landbouw na de Tweede Wereldoorlog en in de tweede paragraaf de ambiguïteit van de nog hoofdzakelijk Belgische landbouwpolitiek, die de achtergrond vormden van de drietandacties. In de derde en vierde paragraaf behandelen we dan respectievelijk de Waalse en de Vlaamse drietandacties. In de vijfde paragraaf gaan we tenslotte in op het ongenoegen over de BB, dat zich in de Vlaamse drietandacties manifesteerde.

2.1. De modernisering van de Belgische landbouw

Na de Tweede Wereldoorlog en vooral vanaf de jaren vijftig veranderde de Belgische landbouw definitief van aanschijn. Net als in de andere Europese landen deed zich een ingrijpend proces voor, dat meestal wordt samengevat onder de noemer modernisering (Asbeek Brusse, 1994, 317-332). Het begrip

²¹ *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001.

²² Deze cijfers liggen merkkelijk hoger dan de cijfers die in andere publicaties werden opgegeven. De toeschrijving van betogingen aan Vlaanderen of Wallonië gebeurde conform het eerste taalontwerp van minister van Binnenlandse Zaken Gilson, dat op 31 oktober 1962 werd goedgekeurd in de Kamer van Volksvertegenwoordigers (Luyckx & Platel, 1985, 520-521).

slaat op de technische vooruitgang in de landbouw en de sterke stijging van de productie en de productiviteit, die ermee gepaard gingen. Tegelijkertijd had die modernisering een slechte marktsituatie en prangende sociale problemen tot gevolg.

De technische vooruitgang behelsde zowel de mechanisering als biologische en organisatorische veranderingen (Burger, 1993, 117). Het gebruik van grotere machines in de Belgische landbouw was voor de Tweede Wereldoorlog nooit echt doorgebroken bij de meerderheid van de bedrijven. De oorzaken lagen onder meer in de hoge kostprijs van de machines, hun beperkte bruikbaarheid gedurende een korte tijd van het jaar en in het feit dat ze niet rendabel konden benut worden op de te kleine bedrijfsoppervlakte van de meeste bedrijven. In de praktijk kwamen machines dus enkel voor op grote en middelgrote landbouwbedrijven (Blomme, 1993, 236; Van Molle, 1986, 165-166). Na de Tweede Wereldoorlog kwamen ook de kleinere bedrijven in de greep van de mechanisatie. Het meest zichtbare aspect ervan was de geleidelijke vervanging van de trekpaarden door tractoren (De Brauwer, 2004, 100; Van Molle, 1986, 167). De mechanisatie beperkte zich echter geenszins tot de trekkracht: voor bijna alle landbouwactiviteiten was op de duur wel een machine beschikbaar (Blomme, 1993, 237; Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 124-125). Landbouwers van kleine bedrijven konden zich dergelijke oogstmachines niet veroorloven en deden een beroep op loonondernemingen.²³

De biologische vooruitgang uitte zich onder meer in de massale toename van het gebruik van kunstmest, sproeistoffen en samengestelde veevoeders (Bublöt, 1962, 34; Van Molle, 1986, 168-169). Minstens even belangrijk was de verbetering van het teelt- en fokmateriaal door veredeling en selectie en de bedwinging van besmettelijke ziekten door vaccinatie (Simon-Mathy, 1976, 50; Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 153-158).

De organisatorische vooruitgang kwam feitelijk neer op een professionalisering. Het Belgische landbouwbedrijf was traditioneel een kleinschalig gemengd bedrijf, waarin naast veeteelt ook aan akkerbouw werd gedaan om veevoeders te verkrijgen. Na de Tweede Wereldoorlog specialiseerden landbouwers zich geleidelijk in één bepaalde productietak. In Vlaanderen deed zich door de grondschaarste vooral een omschakeling voor naar de tuinbouw en naar intensieve veehouderij als pluimvee en varkens.²⁴ Deze productie-

²³. Loonwerkers schaften zich de dure machines aan en zetten ze tegen betaling in tijdens de oogstwerkzaamheden op de bedrijven van landbouwers uit de regio.

²⁴. *Interview met Jan Hinnekens*, 29 november 2001.

wijze impliceerde een drastische verhoging van het aantal dieren per bedrijf en een efficiënter gebruik van de beschikbare ruimte.²⁵

De economische gevolgen van de modernisering waren bijzonder verreikend. De technische vooruitgang leidde ten eerste tot een groeiende afhankelijkheid van de toeleverende en de verwerkende industrie.²⁶ De integratieformule, die vanaf de tweede helft van de jaren vijftig in Vlaanderen op beperkte schaal werd toegepast door private veevoederfabrieken voor varkens, pluimvee en kalveren, was er het voorbeeld bij uitstek van. Landbouwers verbonden er zich via een contract toe om een vaste hoeveelheid veevoerders af te nemen en kregen een vergoeding per gefokt dier. Integratie bood de landbouwers dan wel een grotere zekerheid over afzet en inkomsten, maar daartegenover stond dat ze meestal zelf de risico's moesten dragen en vaak contractueel gedwongen waren ook bij slechte marktprijzen de productie op hetzelfde niveau aan te houden (Troost, 1971a, 545-546; Van Molle, 1986, 174-175).

Een tweede gevolg was de aanzienlijke toename van de productiviteit en van de productie in de dierlijke sector en in de akkerbouw. In zijn geheel beschouwd lag de landbouwproductie van 1959 ruim één vierde hoger dan die van 1950 (Bublout, 1962, 28-32; Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 117). Problematisch was echter dat aan het stijgende aanbod geen hogere vraag beantwoordde. De oorzaak daarvan lag bij de inelastische vraag naar voeding, die logischerwijze alleen kon stijgen door een toename van de binnenlandse bevolking of door een toename van de consumptie per hoofd. Consumenten gaven weliswaar meer uit aan voeding en waren bereid meer te betalen voor een betere kwaliteit, maar doordat na de Tweede Wereldoorlog alsminder producten op de hoeve werden verkocht, kwamen de winsten vooral de verwerkende nijverheid en de distributie ten goede. Dat effect werd nog versterkt door de geringe prijselasticiteit van voedingsmiddelen: een prijsdaling leidde niet tot een hogere vraag (Burger, 1993, 115; Parodi, 1964, 9-11).

De ongunstige marktsituatie van de landbouwers vertaalde zich in lage prijzen voor hun producten. De Belgische overheid zag zich in het begin van de jaren vijftig gedwongen om in te grijpen en vaardigde voor de meeste pro-

²⁵ In 1950 telde 67% van de bedrijven ten hoogste vijf varkens, wat in 1959 was teruggelopen tot 53%. In 1950 had 78% van de bedrijven maximum vijf koeien; in 1959 had reeds 40% meer dan vijf koeien. Leuven, KADOC, CBA, 6.3.2.3.4, Nota van O. Zwaenepoel van 23 april 1968 over problemen in verband met de productiestructuur van de Europese landbouw.

²⁶ De toeleverende industrie leverde de landbouwer onder meer machines zaden, kunstmest, proeistoffen en veevoerders. De term 'verwerkende industrie', slaat op melkerijen, slachthuizen, suikerraffinaderijen, conservenfabrieken, enzovoort die de producten van de landbouwers verwerkten en commercialiseerden.

ducten richtprijzen uit. Door de koppeling aan de index konden deze richtprijzen niet genoeg stijgen om de toegenomen productiekosten van de landbouwers te dekken. Daardoor verergerde de situatie opnieuw, want landbouwers bevonden zich dan wel in een gereguleerde markt, maar moesten hun zaden, machines, meststoffen, enzovoort op de vrije markt aankopen tegen prijzen die wel de productiekosten weerspiegelden (Blomme, 1993, 214, 295; Parodi, 1964, 14). Landbouwers konden in een dergelijke situatie alleen hun inkomen behouden of verhogen door hun productie uit te breiden, maar dit verergerde natuurlijk de overproductie (Adriaensen, 1999, 18). Om de richtprijs te ondersteunen moest de overheid aan het einde van de jaren vijftig daarom overgaan tot een marktbeleid, waarbij hij overschotten opkocht tegen de richtprijs en ze nadien vernietigde of dumpte op de wereldmarkt.

De moderne landbouw bracht ten derde de evolutie in de onderlinge verhoudingen tussen de productiefactoren, die zich reeds voor de Tweede Wereldoorlog in België in een embryonale vorm aftekende, in een stroomversnelling: kapitaal en grond werden almaar belangrijker ten nadele van arbeid. Landbouwers hadden in de eerste plaats voldoende kapitaal nodig om de dure machines te kunnen aankopen, hun bedrijf te moderniseren en zich te specialiseren. Daarbovenop kwam nog de financiële last van de bedrijfsovername, waarbij het erfdeel van broers en zussen moest uitgekeerd worden. Omdat het eigen vermogen ontoereikend was om al die inspanningen te kunnen opbrengen, moest een beroep gedaan worden op krediet (Hendrickx, 1970, 92; Herman, 1962a, 15). De schuldenlast van de landbouwbevolking was vooral in de jaren vijftig sterk toegenomen. De slechts gedeeltelijk door de Guttoperatie afgeroomde oorlogswinsten bleken bijlange na niet voldoende om de stijgende kapitaalsbehoefte op te vangen (Van Molle, 1990a, 323-324).

De productiefactor grond vervulde eveneens een sleutelrol. Er manifesteerde zich een tendens waarbij te kleine, onleefbaar geworden bedrijfjes verdwenen en waarbij de overblijvers probeerden hun oppervlakte uit te breiden (Beddegenoodts, 1962, 12; Boddez, 1964, 8; Herman, 1962a, 20).²⁷ In Vlaanderen telde de helft van de bedrijven van de beroepslandbouwers minder dan 5 ha, waar dit in Wallonië nauwelijks een vierde was. Ongeveer de helft van de Waalse bedrijven was groter dan 10 ha, terwijl dit percentage in Vlaanderen amper 20% bedroeg (Beddegenoodts, 1962, 12). Bovendien verminderde het Belgische landbouwareaal van 1.825.552 ha in 1950 tot 1.678.459 ha in 1959 door onteigeningen voor industrie, wegenbouw, huisvesting en recreatie (Blomme, 1993, 228-229; Hendrickx, 1970, 95; Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 118-119; Van Molle, 1986, 163). De meeste onteigeningen

²⁷. Zie daarnaast: *Evolutie van de land- en tuinbouweconomie 1963-1964*, 3.

vonden logischerwijze plaats in Vlaanderen, dat het dichtst bevolkt was, maar precies hier waren landbouwgronden voordien ook al schaars.

Aangezien in Vlaanderen meer dan twee derde van alle landbouwgronden verpacht werden, had dit een rechtstreeks gevolg op de pachtprijs (Simon-Mathy, 1976, 26). Volgens de pachtwet van 26 juli 1952 mocht de pachtprijs niet meer bedragen dan 2,5 keer de pachtprijs van 1939, maar desondanks steeg hij in de jaren vijftig gevoelig.²⁸ De verklaring daarvoor lag in de scherpe onderlinge concurrentie van landbouwers om de vrijgekomen gronden van de kleine bedrijfjes, waardoor de eigenaar aan de hoogste bieder verpachtte (Bublot, 1962, 36). De hoge grondprijs maakte het bijna onmogelijk om zelf eigenaar van de grond te worden.

De modernisering van de landbouw bracht tevens een massale afvloei van arbeidskrachten uit de landbouw teweeg. Het aantal loontrekkenden in de landbouw verschrompelde bijna volledig in de jaren vijftig: landbouwers konden zich geen knecht meer veroorloven (Blomme, 1993, 222; De Stoop, 2000, 55-57; Everaet, 1964, 16). De daling van het aantal bedrijven correspondeerde met een aanzienlijke afvloeiing van de bedrijfshoofden naar de industrie, alhoewel moet opgemerkt worden dat het merendeel van hen het bedrijf, al dan niet op kleinere schaal, in nevenberoep verder bleef uitbaten (Everaet, 1964, 16, 81; Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 122-123). Het opvallendste fenomeen was echter de massale uittocht van de kinderen van landbouwers. Zij werden aangetrokken door de alternatieve werkgelegenheid buiten de landbouw en de betere lonen en sociale zekerheid van arbeiders (Blomme, 1993, 226-227).

De modernisering verbeterde evenmin de sociale toestand van de meeste bedrijven. Door de afvloeiing van de kinderen evolueerde het traditionele gezinsbedrijf in de praktijk naar een tweemansbedrijf, waarbij het werk werd verricht door de landbouwer en zijn vrouw (Beddegenoodts, 1962, 14). Kinderen sprongen veelal enkel nog bij op piekmomenten. Deze evolutie was afhankelijk van het ingenomen standpunt zowel positief als negatief: de kinderen konden door hun tewerkstelling buiten de landbouw ongetwijfeld een hoger welvaartsniveau bereiken dan ze hadden gekund als ze in de landbouwsector actief waren gebleven, maar voor de ouders, die alleen achterbleven op hun boerderij, verhoogde de werklust uiteraard. Vandaar dat meerdere ouders absoluut niet wilden dat hun dochter nog met een landbouwer trouwde omwille van de zware levensomstandigheden van een boerin. Vooral op

²⁸ Leuven, Infodoc, Documentatiemap 281 CI, Nota's over de maximumpachtprijzen en de pachtprizen in de landbouw; Leuven, Infodoc, Documentatiemap 281D, Nota over de lonen en pachten in de landbouw.

kleine en arbeidsintensieve bedrijven was het voor haar *de facto* onmogelijk om haar beroepstaak te verzoenen met een gezinstaat, waar de dominante culturele code steeds meer eisen aan stelde (Everaet, 1972, 60-63; Mendras, 1970, 211-212). Het contrast met de vroegere partnerkeuze was bijzonder groot, vermits landbouwers traditioneel binnen hun stand huwden (Beddegenoodts & De Smet, 1963, 174-175).²⁹ Als gevolg van die psychologische wijziging hadden toekomstige bedrijfsopvolgers steeds meer problemen om nog een vrouw te vinden.

Een ander teken aan de wand was de gebrekkige en ongezone huisvesting van veel landbouwers. Daar de meeste landbouwers op pachthoeven woonden, werden weinig of geen verbeteringen aangebracht, omdat deze niet werden vergoed door de eigenaar.³⁰ Bovendien overlaptten het bedrijfsinkomen en het gezinsinkomen elkaar volkomen op de meeste landbouwbedrijven en werd voorrang gegeven aan investeringen in het bedrijf boven investeringen in de leefkwaliteit (Mathy, 1970, 57).

De scholingsgraad van de Belgische landbouwers lag bedroevend laag. Volgens een enquête die in opdracht van de Belgische regering in 1963-1964 afgenomen werd bij 2000 landbouwers, had 70% enkel lager onderwijs genoten. De relatie tussen de leeftijd en de bedrijfsgrootte was reëel. Hoe jonger de bedrijfsleider en hoe groter zijn bedrijf, hoe groter de kans was dat hij ook landbouwonderwijs of ander secundair onderwijs had gevolgd. Of anders uitgedrukt, hoe ouder de bedrijfsleider en hoe kleiner zijn bedrijf, hoe waarschijnlijker het was dat hij enkel naar de lagere school was geweest (Van Dijck, 1971, 643-646; Van Molle, 1986, 164). Het tekort aan onderwijs werd gedeeltelijk opgevangen door de beroepsvoorlichting onder de vorm van landbouwers, voordrachten, cursussen, tentoonstellingen en wedstrijden, maar de individuele voorlichting bereikte slechts een minderheid (Beddegenoodts, 1962, 21; Van Dijck, 1971, 652-654). De lage scholingsgraad werd veroorzaakt door een diep ingewortelde mentaliteit, die ervaring boven schoolse vorming stelde: opvolgers moesten de stiel van vader op zoon leren en niet uit boeken. Verder studeren werd als een afwijking van het groepspatroon gezien (Beddegenoodts & De Smet, 1963, 95).³¹

²⁹ Zie daarnaast: Leuven, KADOC, CBA, 6.3.1.1, Verslag van 21 juni 1962 over de bedrijfsopvolging en andere sociale problemen in de landbouw.

³⁰ "De huisvesting van land- en tuinbouwers", *De Boer*, 3 maart 1956, 2; "Ook voor de boeren een betere huisvesting", *De Boer*, 8 maart 1958, 7; "Een betere boerenwoning", *De Boer*, 11 april 1959, 1; Leuven, KADOC, CBA, 6.3.3.2.2, Nota van 22 maart 1962 met bedenkingen van 10 BJB-interviewers bij het sociologische onderzoek over de problematiek van de Vlaamse landbouw; "De sociale toestand van de Belgische landbouw", 58-59.

³¹ Zie daarnaast: Leuven, KADOC, CBA, 6.3.1.1, Verslag van 21 juni 1962 over de bedrijfsopvolging en andere sociale problemen in de landbouw.

De lage scholingsgraad werkte mee aan de tweedeling in de landbouw. Een kleine groep landbouwers had secundair (landbouw)onderwijs gevolgd. Zij baatten meestal de grotere of gespecialiseerde bedrijven uit en engageerden zich het meest in de beroepsverenigingen. Tegenover deze elite stond de grote meerderheid van de landbouwers, die enkel lager onderwijs hadden gevolgd en kleinere bedrijfjes uitbaatten. Zij waren veel minder innovatief en namen meestal geen bestuursfuncties waar in landbouworganisaties. Onvermijdelijk kampten zij met een minderwaardigheidscomplex ten opzichte van de grote, geziene landbouwers.³² Wellicht voelden zij het meest de gevolgen van de lage prijzen voor landbouwproducten. Een deel van hen leefde bijna zeker onder of net boven de armoedegrens (Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 123).

Een bijkomend negatief aspect was de veroudering van de landbouwbevolking. In 1959 was zowat de helft van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar. Zo mogelijk nog erger was dat 10% ouder was dan 65 jaar. Ook voor landbouwers was de pensioenleeftijd vastgesteld op 65 jaar, maar velen probeerden zo lang mogelijk hun bedrijf uit te baten ter aanvulling van hun karige pensioen. Dit had echter een nadelig effect op de bedrijfsopvolging: landbouwers waren meestal tussen de 25 à 35 jaar oud bij de overname van het bedrijf van hun ouders. Daarvoor hadden ze gemiddeld vijftien jaar lang als helper zonder vergoeding meegewerkt. De bijzonder late huwelijksleeftijd van landbouwers en de dalende nataliteit in landbouwerskringen moeten eveneens in dit licht beschouwd worden: landbouwers waren gedwongen hun huwelijk uit te stellen totdat ze zelf het bedrijf konden overnemen en zelf een inkomen verwierven.³³ Reeds in de jaren vijftig kampte de Belgische landbouw met een tekort aan opvolgers, waardoor er hoegenaamd geen sprake was van generatiedruk. Vooral de kleine, onleefbaar geworden landbouwbedrijven onder de 5 ha vloeiden als gevolg hiervan af (Beddegenoodts, 1962, 18-19).

De geringe ontwikkeling van de sociale zekerheid voor de zelfstandigen vormde een laatste probleem. De landbouwers vielen onder dat stelsel en ontvingen lagere kinderbijslagen en pensioenen in vergelijking met de arbeiders. De ziekteverzekering was niet verplicht en als gevolg daarvan nauwelijks ingeburgerd. De meesten beschouwden het systeem als geldverspilling en redeneerden dat ze met het uitgespaarde geld eventuele operaties zelf kon-

³² "De sociale toestand in de landbouw", 206-207.

³³ Landbouwers huwden gemiddeld op 28,5 jarige leeftijd. Leuven, KADOC, CBA, 6.3.1.1, Verslag van 21 juni 1962 over de bedrijfsopvolging en andere sociale problemen in de landbouw.

den bekostigen.³⁴ De sociale zekerheid was niet het enige domein waarop landbouwers zichzelf vergeleken met de arbeiders. Ze waren daarnaast vooral afgunstig op het vaste loon, de vaste arbeidsuren, de vele vrije tijd en het betaald verlof. De vergelijking met de arbeiders werd in de hand gewerkt door de ontsluiting van het platteland, waardoor meer contacten tussen beide groepen optraden (Beddegenoodts & De Smet, 1963, 156-162).

De conclusie van dit overzicht kan betrekkelijk kort zijn: 1962 bevond zich midden in een lange overgangperiode van de Belgische landbouw, maar de meerderheid van de landbouwers voelde deze transformatie veeleer als een crisisperiode aan. Zij zagen diverse facetten van eenzelfde uitzichtloze situatie: lage prijzen, hoge productiekosten en dito schulden, een toenemend aantal onteigeningen, stijgende pacht- en grondprijzen, massale uittocht uit de landbouw, inkomensdaling en zelfs armoede.

2.2. Een ambigue landbouwpolitiek

Een tweede kader waartegen de drietandacties zich afspeelden is de landbouwpolitiek. Daarbij moet vooral gedacht worden aan de nationale landbouwpolitiek, aangezien het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de zes landen van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1962 nog volop in ontwikkeling was en als dusdanig voor de landbouwers nog geen wezenlijke impact had. Eerst schetsen we kort het moeizame ontstaansproces van het GLB, waarna we uitgebreider ingaan op het Belgische prijs-, markt-, structuur- en sociale beleid.

De vrijmaking van de handel in landbouwproducten bleek in het eerste naoorlogs decennium niet mogelijk binnen het raam van de Benelux en de Raad van Europa (Adriaensen, 1999, 22; Burger, 1993, 27; Tracy, 1982, 263-265; Van Molle, 1987, 121-122, 126-128). Uiteindelijk nam de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS), die in 1951 was opgericht door de Benelux, Frankrijk, Italië en de Bondsrepubliek Duitsland, het roer in handen. Op de conferentie van Messina in 1955 beslisten de ministers van Buitenlandse Zaken van de zes een gemeenschappelijke markt op te richten. Een intergouvernementeel comité onder leiding van de Belgische minister

³⁴. Leuven, KADOC, CBA, 6.3.3.2.2, Nota van 22 maart 1962 met de bedenkingen van 10 BJB-interviewers bij het sociologisch onderzoek naar de problemen van de Vlaamse landbouw.

van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak werkte een verdragstekst uit, maar beperkte zich voor de landbouw tot het uiteenzetten van een aantal principes. Het stichtingsverdrag van de EEG werd ondertekend op 25 maart 1957 in Rome en trad in werking op 1 januari 1958 (Burger, 1993, 28-29; Tracy, 1982, 266-267). Artikel 39 van het verdrag van Rome formuleerde de doelstellingen van het toekomstige GLB, maar liet een concrete uitwerking in het midden. De verhoging van de productiviteit van de landbouw en de bescherming van het inkomen van de landbouwers stonden centraal. Tegelijkertijd werd echter bepaald dat de voedselkost voor de consument redelijk én stabiel moest blijven (Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 113; Verbeek, 1989, 100). Het GLB kwam tot stand door de interactie tussen de Europese Commissie en de Raad van ministers van Landbouw. De commissie had het initiatiefrecht, maar de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid lag bij de Raad van ministers, die unaniem moest akkoord gaan (Tracy, 1982, 268).

De eerste fundamentele beslissingen over het GLB werden genomen op een marathonvergadering van de Raad, die begon op 18 december 1961 en pas eindigde op 14 januari 1962. De instelling van de eerste gemeenschappelijke marktordeningen voor granen en veredelingsproducten en de oprichting van het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw (EOGFL) waren de twee belangrijkste tastbare resultaten.³⁵ Ze traden in werking op 1 augustus 1962. Een echte vrijgemaakte, gemeenschappelijke markt was in 1962 echter nog ver weg, getuige daarvan: de afwezigheid van gemeenschappelijke prijzen, de inning van invoerheffingen op producten van binnen de EEG, het feit dat slechts een aantal producten onder de marktordening vielen

³⁵ Concreet werd een heffingensysteem bedacht voor granen en veredelingsproducten dat alle bestaande nationale steunmaatregelen verving. Drie prijzen stonden daarin centraal. De *minimumimportprijs* was de laagste prijs waartegen een product mocht ingevoerd worden in een EEG-land. (Voor granen werd meestal de specifieke term drempelprijs gebruikt; voor veredelingsproducten de term sluisprijs.) Als de prijs van het ingevoerde product onder de minimumimportprijs lag van het betreffende land voor dat product, werd het verschil overbrugd door een invoerheffing. De invoerheffing gold voorlopig nog zowel voor producten van buiten als binnen de EEG. De verschillende nationale minimumimportprijzen waren afgeleid van de richtprijzen. De *richtprijs* was een regionale streefprijs, die overeenstemde met de prijs van het grootste tekortgebied. Hij diende als basis voor de bepaling van de interventieprijzen. De *interventieprijs* lag iets lager dan de richtprijs en was een gegarandeerde prijs. De afdeling Garantie van het EOGFL kocht, van zodra de marktprijs de interventieprijs bereikte, tegen de interventieprijs landbouwproducten op met de bedoeling de marktprijs opnieuw te doen stijgen. De overschotten die op die manier ontstonden, werden vernietigd of gedumpt op de wereldmarkt. In een eerste periode, die liep van 1 augustus 1962 tot en met 30 juni 1965, werd het EOGFL hoofdzakelijk gefinancierd volgens de vaste verdeelsleutel, die onder de zes in voege was, en voor een klein deel uit invoerheffingen (Burger, 1993, V-VI, 35-50; Simon-Mathy, 1976, 70-72; Verbeek, 1989, 103).

en het bestaan van een vrijwaringsclausule, die een lidstaat de mogelijkheid bood om de invoer tijdelijk stop te zetten (Burger, 1993, 45-46, 55).

Voor de Belgische landbouwers was daardoor anno 1962 de Belgische landbouwpolitiek het meest tastbaar en ingrijpend. Sinds de jaren vijftig probeerde die twee tegengestelde idealen met elkaar te verzoenen, een combinatie die in de praktijk niet altijd even werkbaar was. Enerzijds wilde men de kosten van voeding zo laag mogelijk houden, opdat de loonkost voor de werkgevers niet nog meer zou stijgen en opdat de koopkracht van de arbeiders niet zou dalen. Anderzijds beoogde men een stabiel inkomen voor de landbouwers. Die twee doelstellingen werden nagestreefd door het prijsbeleid rechtstreeks aan de indexpolitiek te koppelen. Voor de belangrijkste landbouwproducten werden richtprijzen uitgevaardigd, die een leefbaar inkomen moesten garanderen voor de landbouwers. Daar dezelfde landbouwproducten ook opgenomen waren in de index van de kleinhandelsproducten, die het loonniveau van de werknemers regelde, kwam het erop aan toe te zien dat hun reële prijzen de richtprijzen niet overschreden. Gebeurde dit toch, dan werd de invoer voor het betreffende product bevorderd, onder meer via lagere invoerheffingen aan de grens. Op die manier werd het aanbod uitgebreid en daalde de prijs. Precies het omgekeerde vond plaats wanneer de reële prijs van een bepaald landbouwproduct onder de richtprijs zakte. Dan verbood of contingenteerde de overheid de invoer ervan en werden hoge invoerheffingen geheven. Daardoor verminderde het aanbod en steeg automatisch de prijs bij eenzelfde binnenlandse vraag. Bij de toepassing van het systeem hanteerde men aan weerszijden van de richtprijs een zekere marge, wat een beperkte mogelijkheid bood voor vrije prijsvorming (Herman, 1962b, 2; Simon-Mathy, 1976, 42-43, noot 1).

Een dergelijk prijsbeleid volstond reeds aan het einde van de jaren vijftig niet meer om de zaken onder controle te houden. Eén van de voorwaarden was namelijk dat België een invoerland bleef, waardoor het verhogen of verlagen van de invoer een wezenlijke impact had op de prijzen. Maar door de technische vooruitgang nam de zelfvoorzieningsgraad toe en ontpopte België zich voor bepaalde landbouwproducten tot een uitvoerland. Even problematisch was dat het prijsbeleid faalde in de tweede doelstelling die de overheid ermee wilde bereiken; het inkomen van de landbouwer verslechterde zinderogen in vergelijking met de andere bevolkingsgroepen. De oorzaak lag mede in het feit dat de richtprijzen geen of onvoldoende gelijke tred hielden met de stijgende productiekosten, die de technische vooruitgang met zich meebracht (Herman, 1962b, 3-4; Simon-Mathy, 1976, 42-43; Tindemans, 1962, 127; Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 117-118).

Uiteindelijk werd de overheid gedwongen ook een actief marktbeleid te voeren. Het geëigende orgaan daarvoor werd het Landbouwfonds. Dit fonds was opgericht via de wet van 29 juli 1955 met de bedoeling leefbare prijzen te waarborgen voor landbouwproducten, vraag en aanbod ervan dichterbij elkaar te brengen en bijkomende afzetmogelijkheden te zoeken. Van die nobele bedoelingen kwam in de praktijk niet veel in huis, omdat het Landbouwfonds werd ingezet als een instrument om de productie te ondersteunen en via exportsubsidies en opkoopregelingen de overschotten van de markt te halen. Het Landbouwfonds haalde zijn inkomsten voornamelijk uit invoerheffingen en bijdragen en taksen van landbouwers, maar een kleiner deel was ook afkomstig van de begroting van het Ministerie van Landbouw. De uitgaven van het Landbouwfonds gingen bijna volledig op aan twee probleemsectoren, namelijk de graan- en de zuivelsector, maar die vormden dan ook de ruggengraat van de meerderheid van de Belgische bedrijven (Dewulf, 1962, 75-76; Herman, 1962b, 4).

Doordat de richtprijs voor tarwe hoger lag dan de richtprijs voor voedergranen hadden landbouwers massaal hun productie omgeschakeld naar dat eerste gewas. De technologische verbetering zorgde bovendien voor een verhoogde opbrengst per hectare. Op die manier bereikte de tarweproductie een overschot en moesten, parallel daarmee, steeds meer voedergranen ingevoerd worden. In 1957 en in 1960 ging de regering daarom over tot een drastische verhoging van de invoerrechten op voedergranen, waarmee ze betere binnenlandse prijzen voor voedergranen beoogde. De regering hoopte dat akkerbouwers zo opnieuw meer voedergranen zouden telen. Omwille van de hogere voederkosten voor vee die dit met zich meebracht, werden de veehouders gecompenseerd door het Landbouwfonds. Aanvankelijk gebeurde dit onder de vorm van subsidies per hectare, waarbij de bedragen per landbouwtreek verschilden. Nadien werd overgegaan tot een systeem waarbij compensatiepremies werden uitgekeerd op basis van het aantal runderen per bedrijf (Herman, 1962b, 5; Simon-Mathy, 1976, 44-45).

De technologische innovaties veroorzaakten ook in de melksector overschotten: betere melkveerassen gaven meer melk. De Belgische melk werd voor een groot deel verwerkt tot boter, maar precies dat product viel hoe langer hoe minder in de smaak van de consument, die de goedkopere margarine verkoos. De situatie verergerde daarenboven door de massale smokkel van de goedkopere Nederlandse boter, die in België door voedingsfabrikanten verwerkt werd en waardoor afzetmogelijkheden voor de binnenlandse boter werden ingenomen. De overheid probeerde de consumptie van melk aan te moedigen en de verwerking van melk tot andere producten te bevorderen. Maar het Landbouwfonds bleek opnieuw de enige afdoende oplossing op

korte termijn. Het moest de boteroverschotten opkopen tegen de Belgische richtprijs en ze dumpen op de wereldmarkt (Herman, 1962b, 5; Simon-Mathy, 1976, 45).³⁶

Het hoeft weinig betoog dat dergelijke geldverslindende operaties de financiële situatie van het Landbouwfonds niet ten goede kwamen. Reeds in 1961 konden de uitgaven niet meer gedekt worden door de inkomsten. Het tekort werd toen verholpen door financiële reserves van de voorgaande jaren te benutten (Dewulf, 1962, 76). In 1962 kampte het Landbouwfonds met een acuut gebrek aan financiële middelen en had het een grote achterstand opgelopen in de uitbetaling van de compensatiepremies voor de voedergranen (Simon-Mathy, 1976, 46). Precies daartegen werd in de drielandacties, vooral in de Waalse, gereageerd: de landbouwers vroegen de onmiddellijke uitbetaling van de compensaties voor het rekenjaar 1960-1961 en wilden dat de bedragen voor 1961-1962 zouden vastgelegd worden. Ze eisten tevens dat de rijksbegroting de kosten voor de export van de gesmokkelde Nederlandse boter zou terugbetalen en overnemen van het Landbouwfonds. De logica daarachter was dat de Staat verantwoordelijk was voor de slechte werking van de douane en dus ook de gevolgen op zich moest nemen. Op die manier zou het Landbouwfonds de vrijgekomen middelen onder meer kunnen aanwenden voor de uitbetaling van de compensatiepremies. De landbouwers wilden tenslotte ook dat het wetsvoorstel Discry goedgekeurd zou worden in het parlement. Dit verplichtte fabrikanten van voedingswaren om duidelijk mee te delen dat zij margarine hadden gebruikt voor de bereiding (Herman, 1962a, 3-4). Héger kwam de betogers in september 1962 gedeeltelijk tegemoet door de invoerheffingen op de voedergranen te verminderen. Tegelijk voerde hij echter een nieuw systeem in van uitvoersubsidies voor eieren, kippen- en varkensvlees, dat op termijn de compensatiepremies moest vervangen.³⁷

Er werd terdege beseft dat een lange-termijnbeleid een noodzakelijke aanvulling was. Landbouwers werden aangemoedigd om zich te oriënteren naar sectoren waarvoor nog voldoende afzet bestond en die concurrentieel zouden blijven in de Europese context. Coöperaties werden fors gesteund en het budget van de Nationale Dienst voor de Afzet van Land- en Tuinbouwproducten (NDALTP) werd gevoelig verhoogd (Simon-Mathy, 1976, 47, 51). In 1960 werd bovendien het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) opgericht, dat via wetenschappelijk onderzoek het Belgische landbouwbeleid moest ondersteunen (Sledsens, 1962).

³⁶. Zie daarnaast: "De botersmokkel", *De Boer*, 10 september 1960, 2.

³⁷. "Heffingen invoer voedergranen verminderd", *De Boer*, 8 september 1962, 1; "Het landbouwfonds in 1962", *Landbouwleven*, 13 juli 1963, 1-4.

Pas aan het einde van de jaren vijftig werden de eerste voorzichtige stappen gezet in de richting van een structuurbeleid. De wet van 25 juni 1956 schiep het kader voor de wettelijke ruilverkaveling waarmee beoogd werd de rationalisatie van de landbouw in de hand te werken door de vorming van grotere en beter aaneengesloten percelen land. Door de trage publicatie van de uitvoeringsbesluiten duurde het tot 1959 vooraleer men echt van start kon gaan. In dezelfde periode werd ook een begin gemaakt met de sanering van de waterzieke gronden. De belangrijkste hefboom voor het toekomstige structuurbeleid was het Landbouwinvesteringsfonds (LIF), dat opgericht werd via de wet van 15 februari 1961. Het LIF gaf een staatswaarborg voor leningen en nam een deel van de rente voor zijn rekening via subsidies aan de kredietinstellingen. Het LIF moest jonge land- en tuinbouwers de kans geven een bedrijf over te nemen en het te moderniseren. Coöperaties genoten dezelfde voordelen (Adriaensen, 1999, 20; Dewulf, 1962, 76-78; Simon-Mathy, 1976, 49; Tindemans, 1962, 133-134; Van Molle, 1984, 89).

Het sociaal beleid voor de zelfstandigen, waartoe de landbouwers behoorden, stond in 1962 nog in zijn kinderschoenen. De kinderbijslagen en de pensioenen die in dit stelsel werden uitgekeerd, lagen beduidend lager dan in het stelsel van de loontrekkenden, omdat dit stelsel enkel werd gefinancierd door de overheid en de zelfstandigen zelf. De pensioenwetgeving voor zelfstandigen was in 1962 amper acht jaar oud. Omwille van de financiële moeilijkheden die de toepassing ervan meebracht, was een herziening in 1956 en 1960 noodzakelijk gebleken. De zwakke financiële basis bleef ook nadien een probleem en belette de verhoging van de pensioenen (Mutton, 1962). De regering was wel bereid vanaf januari 1963 de kinderbijslagen vanaf het tweede kind te verhogen en vanaf het vijfde kind gelijk te schakelen met die van de arbeiders (Simon-Mathy, 1976, 102).

Het begrip 'pariteit' vertolkte bij uitstek het streven naar sociale rechtvaardigheid en stond centraal in de drietandacties. Het betekent letterlijk vertaald gelijkheid. Dat was bijzonder vaag en kon zowel toegepast worden op prijzen als inkomens. Landbouwers vatten de term pariteit altijd op als inkomenspariteit; ze bedoelden ermee dat het gemiddelde inkomen van een actieve persoon in de landbouw moest overeenstemmen met dat van een arbeider en dat de levensstandaard van beiden gelijk of minstens gelijkwaardig moest zijn. De zogenaamde pariteitswet moest daartoe de aanzet geven (Parodi, 1964, 26-28; Tindemans, 1962, 124; Van Molle, 1984, 91). De BB had zich altijd tegen een dergelijk woordgebruik gekant; hij vond het begrip inhoudsloos en defatistisch en streefde vooral naar een oplossing door gelijkschake-

ling van de sociale zekerheid.³⁸ De Belgische pariteitswet van 29 maart 1963 verplichtte de minister van Landbouw jaarlijks een verslag in te dienen in het parlement over de inkomensevolutie van de land- en tuinbouw. In dit zogenaamde verslag moest hij ook de maatregelen vermelden die hij zou nemen om de rentabiliteit te verhogen. Hij was tevens verplicht binnen de zes maanden na de publicatie van de wet een investeringsplan voor te leggen aan het parlement.³⁹ In 1962 bedroeg de zogenaamde pariteitsgraad van de landbouwincomens ongeveer 70% (Blomme, 1993, 274).

2.3. De Waalse drietandacties

De Waalse drietandacties (en daardoor ook de Vlaamse) zouden er wellicht niet gekomen zijn – of althans niet in de vorm waarin ze zich hebben voorgedaan – zonder het voorbeeld van de Franse junirevolte van 1961. Het direct agrarisch syndicalisme had in Frankrijk zijn intrede gedaan vanaf 1953 onder de vorm van wegversperringen en betogingen met tractoren en werd beheerst door de grootste Franse landbouworganisatie, met name de Fédération Nationale des Syndicats d'Exploitants Agricoles (FNSEA), en zijn jongerenorganisatie, de Cercle (later Centre) National des Jeunes Agriculteurs (CNJA). De FNSEA werd gedomineerd door oudere boeren van grote Franse bedrijven en beperkte zich tot het eisen van een gunstiger prijsbeleid. De CNJA, waarvan de maximumleeftijd voor lidmaatschap was vastgesteld op 35 jaar, verenigde zowel jonge boeren die reeds het bedrijf van hun ouders hadden overgenomen als toekomstige opvolgers die nog geen eigen bedrijf uitbaatten, maar in afwachting meehielpen op het bedrijf van hun ouders. *De facto* stelde de CNJA zich bijzonder autonoom op van de FNSEA en eiste ze een prijsbeleid in combinatie met structurele hervormingen. Onder druk van de CNJA vaardigde de regering Michel Debré op 5 augustus 1960 de zogenaamde Loi d'orientation agricole uit, een kaderwet die vooral structurele maatregelen bevatte en in zijn eerste artikel de inkomenspariteit van landbouwers met de andere bevolkingsgroepen beoogde. Door het uitblijven van de uitvoeringsbesluiten kon de Loi d'orientation agricole echter niet toegepast worden.

Mede als gevolg hiervan werd de Franse samenleving in juni 1961 opgeschrikt door een bijzonder hevige opstand van de boeren. Deze zogenaamde

³⁸. Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Interne nota over de agitatie en de drietanden en Boon (C.), "Waarom manifesteren de boeren", *De Standaard*, 4 september 1962, 2.

³⁹. "De pariteitswet in het Staatsblad", *Landbouwleven*, 13 april 1963, 5; "Landbouwpariteitswet verschenen", *De Boer*, 13 april 1963, 1.

junirevolte begon in Bretagne en breidde zich uit naar de rest van het land. In Bretagne vormden de weigering van het Fonds d'orientation et de régularisation des marchés agricoles (FORMA) – de Franse tegenhanger van het Belgische Landbouwfonds – om de lage aardappelprijzen te ondersteunen en de weigering van minister van Landbouw Henri Rochereau om beschermende distributiemaatregelen toe te passen de rechtstreekse aanleidingen. Op 4 juni, toen er kantonale verkiezingen plaatsvonden, werden in vier gemeenten van het departement Finistère de verkiezingsurnen verbrand. Op 8 juni belegerden enkele duizenden boeren met hun tractoren Morlaix, de hoofdplaats van hetzelfde departement, en bezette een aantal van hen de lokale onderprefectuur. Na afloop werden twee leiders van het boerenverzet gearresteerd, M. Léon en A. Gourvennec. Woedende boeren eisten daarop de onmiddellijke vrijlating van hun leiders en de uitvoering van de Loi d'orientation agricole. Tot en met de vrijlating van Léon en Gourvennec op 23 juni verkeerde Bretagne in rep en roer: boeren gingen over tot massale betogingen, meetings, versperringen van autowegen en spoorlijnen, doorknippen van telefoonlijnen, enzovoort en kwamen hardhandig in botsing met de ordediensten. Ondertussen, vanaf 19 juni, was de agitatie overgeslagen naar de rest van Frankrijk, inzonderheid het Centraal Massief en Zuid-Frankrijk. Ook daar werd het openbare leven grondig ontregeld door gewelddadige betogingen en wegversperringen. Begin juli keerde de rust stilaan terug, nadat FNSEA en CNJA hadden opgeroepen tot een bestand. De Franse regering moest grotendeels de feiten ondergaan en organiseerde in de loop van juni tot augustus 1961 vier 'ronde tafel'-vergaderingen met de leiders van FNSEA en CNJA. Na afloop daarvan stemde de regering in met een hervorming van het FORMA en een aantal aanpassingen aan de sociale zekerheid, maar kon ze geen overeenstemming bereiken over het structuurbeleid. Uiteindelijk zou de nieuwe minister van Landbouw, Edgar Pisani, in het voorjaar van 1962 een wetsontwerp indienen voor een aanvullende kaderwet, waarin daarin werd voorzien. De Loi complémentaire à la loi d'orientation agricole werd pas na een nieuwe reeks betogingen in juni in een afgezwakte versie goedgekeurd op 26 juli 1962 (Debatisse, 1963; Faure, 1966, 127-132, 149-152; Mallet, 1962; Mendras & Tavernier, 1962, 647-669; Parodi, 1964; Tavernier, 1962).

Het lijkt weinig twijfel dat de leden en de bestuursleden van de JAP, de jongerenorganisatie van de UPA, ten eerste onder de indruk waren van de Franse junirevolte en nauwgezet hun actiemethodes en eisen hebben bestudeerd. Reeds in het voorjaar van 1962 was duidelijk dat ze aanstuurden op

een imitatie ervan in België.⁴⁰ Hun invloed bereikte een hoogtepunt op de Algemene Raad van de UPA van 30 mei 1962, waar ze de leiders van de moedervereniging konden overtuigen om de drietandacties op te starten. Er werden drie fasen voorzien. Tijdens de eerste fase zouden zoveel mogelijk drietanden aangebracht worden. Tijdens de tweede fase zouden regionale massavergaderingen en betogingen gehouden worden. Indien noodzakelijk konden tijdens de derde fase radicalere actiemiddelen aangewend worden. Jean Bernard, voorzitter van de UPA, vroeg nog diezelfde dag de andere landbouworganisaties om hun medewerking, maar kreeg nul op het rekest. De tweewekelijkse onderhandelingen die Bernard samen met de voorzitters van BB en AAB tot dan placht te voeren met minister van Landbouw Héger, werden door de UPA met onmiddellijke ingang geboycot.

De Waalse drietandacties poogden zowel de publieke opinie op de hoogte te brengen van de hiervoor geschetste crisis in de landbouw als de overheid onder druk te zetten. De landbouwers schoven zes concrete eisen naar voren, namelijk de terugbetaling aan het Landbouwfonds van de middelen die gebruikt werden voor de export van gesmokkelde Nederlandse boter, de verhoging van de melkprijs met 0,25 fr. per liter voor alle melk en daarbovenop 0,25 fr. per liter voor kwaliteitsmelk, de vastlegging van de richtprijs van tarwe, de uitbetaling van de compensatiepremies van 1960-1961 en vastlegging van de bedragen van de compensatiepremies 1961-1962, de parlementaire goedkeuring van het wetsvoorstel Discry over de margarine en van het wetsvoorstel over de pariteit.

De eerste fase van de drietandacties werd relatief goed opgevolgd in Wallonië. Vanaf 30 mei schilderden landbouwers met kalk drietanden op openbare wegen, bomen, gebouwen, enzovoort en plaatsten ze houten exemplaren op tractoren en bij boerderijen, weiden en velden. De 'kalkploegen' waren vooral 's nachts actief om niet betrappt te worden door de ordediensten. Tegelijkertijd werden ook plaatselijke vergaderingen voor de landbouwers georganiseerd. Met de betoging in 's Gravenbrakel op 28 juni werd de tweede fase van de drietandacties ingezet; onderwijl liep de eerste fase gewoon verder. Nadien volgden nog 21 betogingen in Wallonië. De betoging in Bertrix op 14 november 1962 was de laatste van de Waalse drietandacties.

⁴⁰. Volgens F. Herman getuigde het februarinummer van *La voix des jeunes*, het ledenblad van de JAP, reeds van hun enthousiasme voor de Franse actiemethodes en van hun afkeer voor de als te passief beschouwde houding van de moederorganisatie (Herman, 1962b, 7). De AAB onderschepte een communiqué van de Henegouwse JAP van 11 mei 1962 waarin "une vaste action revendicative" werd beloofd. Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49 A, "A vous de juger?", *L'Alliance Agricole*, 1 september 1962, 5.

Elke betoging verliep volgens hetzelfde concept: na een optocht van de deelnemers, waarvan een deel met tractoren – teken van de oprukkende mechanisatie in de landbouw en tevens van de welstand van de Waalse graanboeren –, door de straten van het stadscentrum, werd verzameld op het marktplein om naar de toespraken van de UPA-leiders te luisteren. De meeste betogingen vonden plaats in de vruchtbare leemstreek van Midden-België, het UPA-bastion bij uitstek. De opkomst was in het algemeen talrijk en varieerde tussen 1000 à 10.000 deelnemers, wat duidelijk maakt dat ook veel AAB- en BB-leden, al dan niet onder syndicale druk van de UPA-leden, mee betoogden, vermits de UPA en de JAP met hun eigen ledenaantal niet in staat waren tot een dergelijke mobilisatie (Herman, 1962a, 5-6).⁴¹ Opvallend was de relatief jonge leeftijd van een groot aantal betogers, wat te verklaren is door de voortrekkersrol van de JAP. De deelnemers onderschreven de zes eisen, die de UPA naar voren bracht, maar lieten in overvloedige spontane slogans evenzeer hun fundamentele mistevredenheid blijken over het prijzeniveau in de landbouw, de slechte levensomstandigheden van een groot aantal van hen, de geringe sociale zekerheid en de transformatie van de landbouw (*Ibid.*, 24-26).⁴² Kop van jut waren de politici in het algemeen en minister van Landbouw Héger in het bijzonder (*Ibid.*, 25).⁴³

Héger zelf ondernam reeds in de loop van de maand juni verscheidene pogingen om de UPA tegemoet te treden en herhaalde enkele vroeger gedane engagementen, maar deze werden logischerwijze door de UPA voorgesteld als toegevingen ten gevolge van de drietandacties en werden door de leden ook zo begrepen (Herman, 1962a, 4; Meynaud, Ladrière & Perin, 1965, 334; Simon-Mathy, 1976, 80).⁴⁴ Premier Theo Lefèvre ontving op 31 juli in aanwezigheid van minister Héger, de voorzitters van de BB, AAB, UPA en hun jongerenorganisaties op zijn kabinet, maar mislukte eveneens in zijn opzet om een einde te maken aan het landbouwersprotest.⁴⁵ De Waalse drietand-

⁴¹ Zie daarnaast: "Het boerenverzet groeit aan", *Landbouwleven*, 4 augustus 1962, 13. De UPA had wellicht tussen de 10.000 à 23.000 leden, zoals eerder werd uiteengezet. Mogelijk is in het laatste cijfer ook het ledenaantal van de JAP inbegrepen. De optelsom van de minimum-schattingen van het aantal deelnemers aan de Waalse betogingen bedraagt 53.570.

⁴² Zie daarnaast: Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Nota met opschriften van spandoeken van landbouwbetogingen.

⁴³ Héger baatte ook zelf een landbouwbedrijf uit van 130 ha in Vedrin bij Namen en was lid van de AAB (Van Molle, 1984, 96).

⁴⁴ Zie daarnaast: Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Interne nota over de agitatie en over de drietanden en Nota van A. Lagae van 4 januari 1963 betreffende de spanningen onder de landbouworganisatie.

⁴⁵ Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Interne BB-nota van 1 augustus 1962 over de audiënties bij de regering met in bijlage het officieel communiqué van het kabinet van de eerste minister en het schema van het betoog van Van Hemelrijk; "Eerste minister Th. Lefèvre

betogingen bereikten zodoende hun climax in augustus. Het Directiecomité van de UPA werd echter gewaar dat het in de loop van de betogingsgolf zijn greep op de basis verloor. Dit was hoofdzakelijk te wijten aan het kettingeffect van betogingen: landbouwers uit een naburige streek woonden een betoging bij en beslisten op aanvuren van hun collega's in hun eigen streek ook een betoging in te richten. Het Directiecomité van de UPA had met andere woorden een protestbeweging gecreëerd, waar het naargelang ze langer duurde steeds minder vat op had. Uiteindelijk restte het Directiecomité niets anders dan aan te sturen op een hernieuwd overleg met BB en AAB. Daarvoor schakelde het de bevriende PSC-volksvertegenwoordiger Mathieu Jacques als tussenpersoon in.⁴⁶ Na uiterst moeizame onderhandelingen werden de drie landbouworganisaties het op 13 november eens over een negen bladzijden tellend Landbouwbeleidsprogramma, waarin ze zes eisen voorop plaatsten, die onmiddellijk moesten worden uitgevoerd en aanbevelingen deden voor nagenoeg alle aspecten van het landbouwbeleid. Het Landbouwbeleidsprogramma werd op 15 november overhandigd aan de premier en zou een bijzonder grote invloed uitoefenen op de Belgische landbouwpolitiek. Tegelijk betekende het de start van de hernieuwde samenwerking van AAB, BB en UPA in het Gemeenschappelijke Front, de voorloper van het Groen Front (Simon-Mathy, 1976, 81).⁴⁷

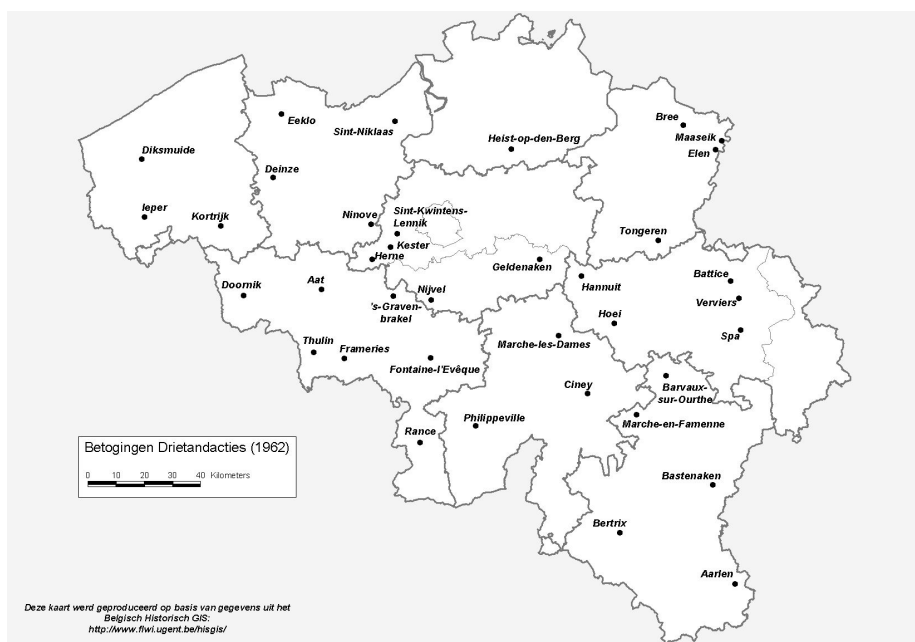
Tot grote frustratie van de BB en de AAB uitten kantonale UPA-afdelingen openlijk hun ongenoegen over de koerswending van de UPA-leiding door tot aan het einde van de onderhandelingen verder te blijven betogen en waren vooraanstaande UPA-leden er tegen die tijd in geslaagd om de drietandacties ook in Vlaanderen ingang te doen vinden.⁴⁸

en minister Ch. Héger ontvangen leiders van de boerenorganisaties", *De Boer*, 4 augustus 1962, 1.

⁴⁶ Leuven, KADOC, CBA, 6.3.2.2.2, Verslag van de Bondsraad van 29 oktober 1962; Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Interne BB-nota over de agitatie en de drietanden; Leuven, KADOC, CBA, 22.2.3, Verslag Algemene vergadering CCLT van 26 september 1962; Leuven, KADOC, CBA, 6.3.3.3.5, Vertrouwelijke nota van M. Van Hemelrijck van 10 september 1962; *Interview met Valère Quaghebeur*, 8 september 2001. Twee jaar later werd in *De Drietand* gealludeerd op de rol die Jacques had gespeeld in de verzoening van de drie: "Een volksvertegenwoordiger heeft hen doorzien!", *De Drietand*, 15 juli 1964, 4.

⁴⁷ Zie daarnaast: Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Landbouwbeleidsprogramma van 13 november 1962.

⁴⁸ Leuven, KADOC, CBA, 22.2.3, Verslag CCLT van 26 september 1962; Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag van Mr. Colback van 1 oktober 1962 over de betoging in Marche-en-Famenne.

KAART 1: BETOGINGEN DRIETANDACTIES (1962)

Datum	Plaats van de betoging	Inrichter	Deelnemers
28/6	's Gravenbrakel (W)	UPA	1800-2000 +200 T
10/7	Herne	UPA?	?
13/7	Fontaine-l'Evêque (W)	UPA	2500-5000 +700 T
19/7	Spa (W)	UPA	5000-8000 +500 à 2000 T
24/7	Hannuit (W)	UPA	7000-10000+2500 T
27/7	Nijvel (W)	UPA	3000-5000 +1500 T
	Kester	UPA	500-1000 + 250 T
2/8	Bree/Elen/... (rondtocht)		? + 41 T
4/8	Aat (W)	UPA	1300-6000 +3500 T
5/8	Philippeville (W)	UPA	5000-6000 +2000 T
	Maaseik	BA MK	50 +? T
9/8	Ciney (W)	UPA	5500-7500 +2500 T
10/8	Marche-les-Dames (W)		?
12/8	Maaseik	BA MK	100 + ? T
18/8	Doornik (W)		3500-10000 +2000-3500T
19/8	Geldenaken (W)	MDP	1000 + ? T
23/8	Battice (W)	UPA	5500-10000 +2000-3000T
24/8	Barvaux (W)	UPA	1200-4000 +800-900 T

Datum	Plaats van de betoging	Inrichter	Deelnemers
26/8 28/8	Bree Verviers (W)	AC	2000-5000 +100-300 T 50
8/9 13/9 15/9 16/9	Diksmuide Kortrijk Ninove Heist-op-den-berg	AC/ BF AC/(BF) BF	1000-2000 +300-600 T 5000 +1500-1620 T 800-900 +250 T 2500 +100 T
20/9 29/9 30/9	Frameries (W) Marche-en-Famenne (W) Sint-Kwintens-Lennik Rance (W) Sint-Niklaas	UPA/ JAP UPA UPA UPA/ JAP	1500-2000 +550 T 1200-1500 +475 T 500-1000 +200-250 T 900-1500 +500 T 2000-4000 +209 T
10/10 14/10 16/10 21/10 23/10 27/10	Ieper Thulin (W) Bastenaken (W) Tongeren Aarlen (W) Hoei (W)	(BF) UPA/ JAP OBSL UPA/ JAP UPA/ JAP	500-4000 +1000-1300 T ? +20 T 4000-6000 +1250 T 3000 +400-450 T ? +600 T 1500 +1000 T
14/11 18/11	Bertrix (W) <i>Deinze</i>	UPA/JAP <i>ABS</i>	1500-1600 + ? T 1500-2000 + ? T
16/12	<i>Eeklo</i>	<i>ABS</i>	3000 + 250 T

TABEL 2: DE BELGISCHE DRIETANDBETOGINGEN (1962)⁴⁹

⁴⁹. Legende: ABS (Algemeen Boerensyndicaat), AC (lokaal actiecomité), BA MK (Boerenactie Maas en Kempen), BF (Boerenfront), JAP (Fédération Nationale des Jeunes Alliances Paysannes), MDP (Mouvement de Défense Paysanne), OBSL (Onafhankelijk Boerensyndicaat Limburg), T (aantal tractoren), UPA (Fédération Nationale des Unions Professionnelles Agricoles), W (Waalse gemeente of stad). De tabel bevat de 38 betogingen die plaats vonden tijdens de Belgische drietandacties van juni tot en met december 1962. De laatste twee betogingen werden al georganiseerd door het ABS, maar stonden nog volledig in het teken van de drietandacties. De betreffende betogingen zijn in de tabel cursief gedrukt. Het aantal deelnemers en tractoren berust op schattingen van de pers en rijkswacht en – waar beschikbaar – verslagen van opziens van de BB. Daar deze schattingen soms bijzonder ver uit elkaar lagen, werden voor deze lijst enkele corrigerende maatregelen ondernomen. Normaal gezien werd telkens de laagste en de hoogste schatting weergegeven. Buitenissige cijfers die beneden de (objectieve) gegevens van de rijkswacht lagen zijn achterwege gelaten evenals extreme maxima. In enkele gevallen kon geen rekening gehouden worden met het rijkswachtcijfer daar dit dermate laag was en niet meer geloofwaardig was in vergelijking met andere bronnen. De tabel is opgemaakt op basis van: Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A; Herman (1962a, 1962b); Smits (1982, 23-28); *Landbouwleven*, juni-december 1962.

2.4. De Vlaamse drietandacties (1962)

De eerste fase van de drietandacties begon in Vlaanderen ongeveer tegelijkertijd met de Waalse. In juni waren in bepaalde streken, onder meer in West-Vlaanderen, al enkele drietanden te zien. De drietanden verspreidden zich echter vooral na de eerste Waalse betogingen in juli. Landbouwers beoogden, net zoals in Wallonië, door het aanbrengen of plaatsens van drietanden de publieke opinie bewust te maken van de malaise in de landbouw en de regering te dwingen maatregelen te nemen. Tevens hoopten ze op die manier zoveel mogelijk andere landbouwers aan te sporen mee te doen. Maar de interne bewustmaking verliep door een gebrek aan coördinatie veel moeizamer dan in Wallonië: voor augustus werden weinig of geen drietandvergaderingen voor landbouwers georganiseerd.⁵⁰ Noch de algemene Vlaamse noch de landbouwers besteedden in juni en juli 1962 veel aandacht aan de drietandacties, die zich toen vooral in Wallonië afspeelden.⁵¹ Wellicht hebben vooral informele netwerken bijgedragen tot de verspreiding in Vlaanderen. Daarbij moet dan vooral gedacht worden aan familieleden van Vlaamse landbouwers die in Wallonië een landbouwbedrijf uitbaatten, landbouwers die bij de taalgrens woonden, deelnemers aan Waalse wedstrijden en prijskampen en tussenpersonen zoals veeartsen, veehandelaars en vertegenwoordigers van veevoederfabrieken die op meerdere landbouwbedrijven kwamen.⁵²

De tweede fase van de drietandacties begon in het grootste deel van Vlaanderen pas in september, maar er waren twee embryonale kernen waar ze al in juli en augustus doorbrak, met name het Pajottenland, waar een minderheid van de landbouwers lid was van de UPA⁵³, en de Maaskant (=Oost-Limburg), waar een Onafhankelijk Boerensyndicaat Limburg (OBSL) ontstond als overkoepeling van vier provinciale actiecomités.⁵⁴ Pas na een 'propagandavergadering' in het RUZ-lokaal De Koornbloem in Aalst op 21 augustus 1962, die bijeengeroepen werd op initiatief van de voorzitter van het

⁵⁰ "Boerenactie onder het teken van de drietand", *Landbouwleven*, 23 juni 1962, 16; Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslagen van de BB-opziener van juli en augustus 1962.

⁵¹ Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag van A. De Roover van 13 augustus 1962 over bestuursvergadering van de boerengilde van Elen; "Waar staan wij?", *De Boer*, 14 juli 1962, 2; "De boerenmalaise in Wallonië. Weten wat men wil", *De Boer*, 28 juli 1962, 1.

⁵² Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag van opziener van R. Lombaert van 9 augustus 1962 over BB-zitdag in Tielt.

⁵³ "Het boerenverzet groeit aan", *Landbouwleven*, 4 augustus 1962, 13; Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag opziener A. Timmermans van 2 augustus 1962 over betogingen Herne en Kester.

⁵⁴ "Limburg protesteert", *Landbouwleven*, 6 oktober 1962, 5.

BF en de beheerder van RUZ om de protestbeweging te coördineren en waarop ongeveer 100 landbouwers-propagandisten uit een veertigtal gemeenten aanwezig waren, lijkt er schot in de zaak te zijn gekomen. Vanaf 8 september tot en met 10 oktober werden, hoofdzakelijk in West- en Oost-Vlaanderen, zeven betogingen gehouden (Smits, 1982, 25-26).⁵⁵ Na 10 oktober werd in Vlaanderen niet meer betoogd, met uitzondering van Limburg. Het lijkt alsof alle krachten na die datum aangewend werden voor de oprichting van een nieuwe overkoepelende vereniging van de actiecomités. Het is niet meer mogelijk te achterhalen hoe dit proces precies verlopen is. De voorlopig laatste Vlaamse betoging vond plaats in Tongeren op 21 oktober 1962 en werd ingericht door het OBSL.⁵⁶

In totaal vonden in Vlaanderen van 10 juli tot en met 21 oktober 1962 veertien landbouwersbetogingen plaats, tegenover tweeëntwintig in Wallonië voor ongeveer dezelfde periode. Alle Vlaamse betogingen werden gehouden in regionale provinciesteden. Er waren enkele voorlopers in de zomer, maar de climax werd, in tegenstelling tot Wallonië, pas bereikt in het najaar. De betogingen volgden het Waalse concept: na een optocht met tractoren verzamelden de deelnemers op een marktplein en luisterden ze naar toespraken. In Limburg was de volgorde meestal omgekeerd.⁵⁷ Er waren duidelijk minder betogers dan in Wallonië. De opkomst situeerde zich vermoedelijk meestal tussen de 1000 en 2000 betogers. In vergelijking met Wallonië valt ook het kleine aantal tractoren op; de oppervlakte van de Vlaamse bedrijven was immers, met uitzondering van de Polders, meestal te klein om een tractor op een rendabele manier te kunnen gebruiken.

Een groot deel van de manifesterende landbouwers was lid van het BF of ex-lid van die organisatie of ongebonden. Bij hen was uiteraard een duidelijke voedingsbodem voor het direct agrarisch syndicalisme aanwezig. Maar ook veel leden van de BB en de BJB hebben deelgenomen aan betogingen. In een aantal betogingen vormden zij waarschijnlijk zelfs de meerderheid.⁵⁸ Daarmee gingen ze in tegen de richtlijnen van hun organisatie, die zich van

⁵⁵. Zie daarnaast: "De boerenactie in het arrondissement Aalst", *Landbouwleven*, 8 september 1962, 9; "Boerenbetogingen in Vlaanderen gaan verder", *Landbouwleven*, 6 oktober 1962, 9.

⁵⁶. "De boerenbetoging te Tongeren", *Landbouwleven*, 27 oktober 1962, 7.

⁵⁷. "De boerenbetoging te Bree", *Landbouwleven*, 1 september 1962, 16; "De boerenbetoging te Tongeren", *Landbouwleven*, 27 oktober 1962, 7.

⁵⁸. Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag opziener A. Goethals van 13 september 1962 over betoging Kortrijk, Verslag opziener F. Van de Velde van 16 september 1962 over betoging van Ninove en Verslag opziener A. Stroobants van 28 oktober 1962 over betoging Tongeren; "Boerenbetogingen in Vlaanderen gaan verder", *Landbouwleven*, 6 oktober 1962, 9.

meet af aan had gekant tegen de drietandacties. Door te betogen uitten ze hun ongenoegen en hoopten ze de BB aan te sporen tot een krachtdadiger houding.⁵⁹ Een deel van de BB-leden heeft vermoedelijk slechts schoorvoetend mee betoogd onder zware sociale druk van drietandmilitanten.⁶⁰ Als gefocust wordt op de leeftijd van de deelnemers, valt het op dat vooral jonge landbouwers en opvolgers massaal aanwezig waren. Zij stonden sympathiek tegenover de nieuwe actievorm, maar waren ook het meest kwetsbaar. Bij slechte prijzen voor de landbouwproducten konden zij hun uitstaande kredieten en leningen – die gepaard gingen met de overname en de modernisering van het landbouwbedrijf van hun ouders – niet terugbetalen.⁶¹ Het is niet duidelijk wat de invloed van de bedrijfsgrootte is geweest. Het lijkt alsof de drietandacties op bepaalde plaatsen gelanceerd werden door landbouwers van grotere bedrijven, maar het is zeer de vraag in hoeverre dit veralgemeend mag worden.⁶²

In de eerste betogingen van juli en augustus beperkten de actiecomités zich hoofdzakelijk tot de overname van de Waalse eisen.⁶³ In de betogingen van september en oktober 1962 daarentegen werden veel meer eigen accenten gelegd. De Vlaamse landbouwers eisten lonende prijzen voor hun producten en verwachtten van de overheid een meer offensieve landbouwpolitiek: ze wilden meer bepaald dat de overheid in de toekomst overschotten zou voorkomen door gericht nieuwe afzetmogelijkheden te zoeken en door een betere promotie van de landbouwproducten te voeren. Tevens vroegen ze dat er eindelijk werk gemaakt zou worden van een afdoend sociaal en structuurbeleid.⁶⁴ Net zoals in Wallonië moesten ook de politici het ontgelden. De frustratie keerde zich tegen de regeringspartij CVP/PSC die verweten werd zijn veelbelovende landbouwprogramma's nooit uit te voeren. Veelbeteke-

⁵⁹ Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag J. Van Kerckhoven van 11 oktober 1962.

⁶⁰ Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Handgeschreven niet gedateerde brief van opziener De Tavernier.

⁶¹ Leuven, KADOC, CBA, 6.3.2.2.2, Verslag van de Bondsraad van 29 oktober 1962; *Interview met Albert Persoon*, 19 februari 2001; *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001.

⁶² Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag van opziener K. Peeters van 13 september 1962 over arrondissementenverbond Aalst.

⁶³ "Het boerenverzet groeit aan", *Landbouwleven*, 4 augustus 1962, 13; "De boerenbetoging te Bree", *Landbouwleven*, 1 september 1962, 16.

⁶⁴ De classificatie is opgemaakt op basis van: "De boerenactie in het arrondissement Aalst", *Landbouwleven*, 8 september 1962, 9; Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Beginselverklaring van het ABS, Pamfletten van de betogingen van Diksmuide en Kortrijk en Verslag van opziener R. Weynants van 10 oktober 1962 over de betoging in Sint-Niklaas.

nend is echter dat niet de minister van Landbouw kop van jut was, maar wel de BB, die binnen de CVP de landbouwersstand vertegenwoordigde.⁶⁵

Het hoofdkenmerk van de Vlaamse betogingsgolf is dat ze, in tegenstelling tot Wallonië, niet plaatsgreep binnen een reeds bestaande landbouworganisatie. Het BF heeft wel geprobeerd de protestbeweging te kanaliseren, maar is daar niet in geslaagd. Bewijs daarvan waren de vele spontane actiecomités, die de plaatselijke acties en betogingen organiseerden. Het BF kon zich aanvankelijk niet scharen achter de methode en de eisen van de UPA, maar veranderde nadien, vermoedelijk onder druk van zijn basis, zijn mening. Vanaf de betoging in Kester trad Ludo Sels in bijna elke betoging op als spreker en hij maakte zich ook verdienstelijk in de drietandvergaderingen.⁶⁶ Het BF fungeerde meestal als mede-inrichter van de betogingen naast de plaatselijke actiecomités. Alleen de betoging van Heist-op-den-Berg was een volledig BF-initiatief. Het BF probeerde zonder veel succes eigen accenten te leggen. Zo kon het zich bijvoorbeeld niet vinden in de keuze van de Waalse drietand als symbool voor de acties en propageerde het de Vlaamse viertand.⁶⁷ De organisatie was bijzonder gefrustreerd toen duidelijk werd dat een nieuwe landbouworganisatie zou worden opgericht; *de facto* kon Sels vanaf dan ook geen rol van betekenis meer spelen. Door het verzet van zijn voorzitter, Louis Van Kerckhoven, maakten ook scenario's waarbij het BF zou opgaan in de nieuwe organisatie of zijn naam zou veranderen om zo meer landbouwers te kunnen aanspreken, geen kans, alhoewel de BF-leden eigenlijk niets liever wilden.⁶⁸

Naast het BF hebben vele anderen in Vlaanderen, al dan niet in het openbaar, de drietandacties gesteund en verspreid. Het spreekt voor zich dat de politieke oppositie geprobeerd heeft garen te spinnen uit het landbouwersprotest, maar zij heeft geen actieve rol gespeeld (Seberechts, 1998b).⁶⁹ Belangrijker was de aanmoediging door de veevoederfabrikanten, machinehandelaars en andere concurrenten van de economische afdelingen van de

⁶⁵. "Het boerenverzet groeit aan", *Landbouwleven*, 4 augustus 1962, 13; "De boerenbetoging te Dixmuide", *Landbouwleven*, 15 september 1962, 13.

⁶⁶. Ludo Sels (1916-1988) was een tuinbouwer uit Duffel. Hij was vrijgestelde van het BF en werd later provincieraadslid in Antwerpen (1965-1968) en volksvertegenwoordiger (1968-1978) voor de Volksunie (Coppein, 2005b; Seberechts, 1998a).

⁶⁷. Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag opziener Van der Kuylen van 16 september 1962 over betoging in Heist-op-den-Berg; *Interview met Albert Persoon*, 19 februari 2001.

⁶⁸. *Interview met Albert Persoon*, 19 februari 2001; *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001; *Brief van Willy Persyn* aan Bart Coppein, Wingene, 10 oktober 2001.

⁶⁹. Zie daarnaast: Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag van opziener A. De Roover van 31 juli 1962; "De boerenbetoging te Bree", *Landbouwleven*, 1 september 1962, 16; "De boerenbetoging te Tongeren", *Landbouwleven*, 27 oktober 1962, 7.

BB.⁷⁰ Hun bijdrage beperkte zich in de meeste gevallen tot financiële steun.⁷¹ Hun vertegenwoordigers of handelaars traden nooit op als sprekers op betogingen en vergaderingen, maar ze probeerden wel de landbouwers te overtuigen van het nut van de drietandacties. In enkele gevallen waren ze lid van een actiecomité of reden hun vrachtwagens mee in betogingen.⁷² De steun van de veevoederfabrikanten werd gedeeltelijk ingegeven door oprecht medeleven: hun vertegenwoordigers onderhielden zeer intense contacten met de landbouwers en waren op de hoogte van de mistevredenheid. Logischerwijze primeerde echter de commerciële logica. Ze veronderstelden terecht dat afvallige BB-leden geen veevoerders meer zouden kopen bij AVV, maar bij de concurrentie.⁷³ In bepaalde streken, onder meer in Aalst en het Waasland, hebben veeartsen, ambtenaren van het Ministerie van Landbouw, geneesheren en advocaten zich om principiële redenen (namelijk een anti-BB-gezindheid) opgeworpen tot promotors van de drietandacties of ermee gesympathiseerd.⁷⁴ Ook de invloed van RUZ-bediende Albert Persoon, een virulent tegenstander van de BB en later algemeen secretaris van het ABS, was wezenlijk.⁷⁵ De meest doorslaggevende factor lijkt desalniettemin toch de onvermoeibare inzet van twee UPA-afgevaardigden te zijn geweest, namelijk van Robert Desmyter en Elie Van den Keybus. Deze 'peetvaders van de Vlaamse drietandacties' waren naar Wallonië uitgeweken Vlaamse landbouwers en ze vervulden een leidende rol binnen de UPA. Minstens één van hen trad als spreker op in quasi elke Vlaamse drietandvergadering en betoging.⁷⁶

⁷⁰ *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001; Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslagen van opziener R. Weynants van 18 augustus en 10 oktober 1962 over arrondissementsverbond Sint-Niklaas en Verslag van opziener Lambert van 28 oktober 1962.

⁷¹ Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag van opziener Lambert (onduidelijke naam) van 28 oktober 1962.

⁷² Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag van opziener De Smet van 6 september 1962 over de veeprijskamp van Wetteren en Verslag van R. Weynants van 8 september 1962 over arrondissementsverbond Sint-Niklaas.

⁷³ Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag van opziener A. Timmermans van 4 september 1962.

⁷⁴ Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslagen opziener R. Weynants van 8 september 1962 en 10 oktober 1962 over arrondissementsverbond Sint-Niklaas, Verslag BB-informant J. Jaspers over vergadering 6 november in Stabroek, Verslag opziener K. Peeters van 19 november 1962 en Verslag L. Van Welden van 19 november 1962; *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001.

⁷⁵ *Interview met Albert Persoon*, 7 september 2001; *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001.

⁷⁶ *Interview met Albert Persoon*, 7 september 2001; *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001; Leuven, Infodoc, Documentatiemap 127, "25 jaar ABS", *De Drietand*, 20 november 1987, 2.

Uiteindelijk werd op 11 november 1962 in het Hotel Cosmopolite te Brussel een nieuwe landbouworganisatie opgericht door acht afgevaardigden van de lokale actiecomités.⁷⁷ Er waren geen vertegenwoordigers uit Limburg en Brabant aanwezig. Het OBSL sloot zich echter nog voor het einde van 1962 aan.⁷⁸ De stichtingsvergadering moet beschouwd worden als het hoogtepunt van de Vlaamse drietandacties, al waren de belangrijkste beslissingen wellicht al voor die datum genomen. Naast de formele ondertekening van de stichtingsakte en het opstellen van de beginselverklaring werden Basiel Ferket en Albert Persoon bevestigd in hun functies, respectievelijk als voorzitter en algemeen secretaris.⁷⁹

De naamkeuze weerspiegelde op kernachtige wijze de identiteit van de vereniging. Het woord 'algemeen' vertolkte dat het ABS louter en alleen een beroepsorganisatie wilde zijn en zich daarom apolitiek, levensbeschouwelijk neutraal en los van financiële en economische belangen zou opstellen. Het woord 'boer', ook toen in het dagelijks taalgebruik meestal met een negatieve connotatie beladen, was niet meer dan de gebruikelijke, dialectische benaming voor landbouwers en bevatte geen waardeoordeel. Bovendien volgde het ABS op die manier het voorbeeld van de twee andere Vlaamse landbouworganisaties, die eveneens het woord 'boer' in hun naam hadden. Het ABS duidde met de term wellicht ook op zijn standsexclusiviteit, die bij uitstek tot uiting kwam in het voorzitterschap van de organisatie, dat verplicht moest waargenomen door een actieve landbouwer. Het ABS zelf verkoos de omschrijving 'boerende boer'.⁸⁰ Tenslotte moet de naam 'boeren' geassocieerd worden met het doel van de organisatie, het vrijwaren van het familiale gezinsbedrijf in de landbouw. Het woord 'syndicaat' wees erop dat het ABS dit vooral wilde doen via betogingen en stakingen, naar het voorbeeld van de arbeiders. Het ABS presenteerde zichzelf als de erfgenaam van de drietand-

⁷⁷. *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001; *Brief van Willy Persyn*, 10 oktober 2001; "Het ABS verloor in Noël Dinneweth één van zijn eerste pioniers", *De Drietand*, 13 juni 1969, 3. Het ABS werd opgevat als een feitelijke vereniging zonder rechtspersoon, waardoor er geen statuten gepubliceerd zijn in de *Bijlagen van het Belgisch Staatsblad*. Andere bronnen schuiven Aalst naar voren als plaats van de stichting, maar dit is wellicht niet het geval. Aalst zou wel de hoofdzetel van het ABS worden. Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, "Vlaamse boeren voor een Waalse kar?", *Het Volk*, 17 november 1962. Mogelijk berust de verwarring voor een deel op de oprichtingsvergadering van de lokale ABS-afdeling die op 19 november plaats vond in Aalst. Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Verslag AVV-directielid L. Van Welden van 19 november 1962.

⁷⁸. *Brief van Willy Persyn*, 10 oktober 2001.

⁷⁹. "Boerenbetoging te Deinze", *Landbouwleven*, 24 november 1962, 5.

⁸⁰. *Interview met Albert Persoon*, 19 februari 2001; *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001; *Interview met Valère Quaghebeur*, 8 september 2001; *Brief van Jos Nooyens*, 27 december 2001.

acties. Zijn twee eerste betogingen in Deinze en Eeklo vonden eind 1962 plaats en stonden nog helemaal in het teken van de eisen van de drietandacties.

2.5. Ongenoegen over de Belgische Boerenbond

In de Vlaamse drietandacties was een duidelijke anti-BB-gezindheid merkbaar. Dit hoeft om een aantal redenen niet te verwonderen. Op de achtergrond van de drietandacties speelde zeker nog de verbittering mee over de liquidatie van de Middenkredietkas.⁸¹ Veel landbouwersfamilies voelden zich bedrogen door de manier waarop de BB de kwestie had afgehandeld. Ze namen vooral aanstoot aan de laattijdige uitbetaling en de geringe opbrengst van de participatiebons, waarin een belangrijk deel van de tegoeden van de grote spaarders was omgezet. Pas in 1963 werden ze uitbetaald aan hun nominale waarde, maar deze stond niet in verhouding met de werkelijke vooroorlogse waarde door de ontwaarding van de munt. (De Stoop, 2000, 143; Van Molle, 1990a, 52-53; Woestenborghs, 1994, 52-53).⁸² Binnen de BB was men zich zeer goed bewust dat de liquidatie van de Middenkredietkas diepe wonden had geslagen. De uitkering van de participatiebons in 1963 was letterlijk en figuurlijk de aflossing van een ereschuld, die de BB dertig jaar lang had meegedragen.⁸³

Ten tweede voelden nogal wat landbouwers het aan alsof de economische BB primeerde op de sociale BB. Ze wezen ook op de belangenvermenging, die in die situatie niet te vermijden was. Dergelijke landbouwers wilden eigenlijk een zuivere beroepsorganisatie zonder economische vertakkingen. De BB had in hun ogen de belangen van zijn stichters verloochend en kon niet meer als een 'boerenorganisatie' in de echte zin van het woord beschouwd worden (De Stoop, 2000, 143; De Troch, 1981b, 663-665).⁸⁴ De BB pareerde

⁸¹. Zeer betekenisvol is dat in de volksmond en ook wel in de literatuur meestal gesproken wordt over een faillissement. Feitelijk was daar echter geen sprake van (Van Molle, 1990a, 222-223, 240-280).

⁸². Zie daarnaast: Persoon (A.), "De deugd in een nieuwe stijl", *De Drietand*, februari 1963, 3; *Interview met Jan Hinnekens*, 29 november 2001; *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001.

⁸³. "De organisatie en de belangenverdediging van boeren en tuinders", *De Boer*, 5 januari 1963, 1; Leuven, KADOC, CBA, 6.3.2.2.3, Verslag van de Bondsraad van 4 februari 1963.

⁸⁴. Zie daarnaast: *Interview met Albert Persoon*, 19 februari 2002; Persoon (A.), "Bij de publikatie van onze beginselverklaring", *De Drietand*, februari 1963, 3; Savonet (G.), "Op het Hof te Rome te Vlezenbeek bij Karel Van Cutsem", *Landbouwleven*, 18 augustus 1962, 16; Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Handgeschreven brief van 2 september 1962 van

die kritiek door erop te wijzen dat de stichters vanaf het begin de materiële belangen van de landbouwers ter harte hadden genomen en dat de economische afdelingen in grote mate hadden bijgedragen tot de modernisering van de landbouw. Als cruciaal argument voerde hij aan dat zijn uitgebreide werking voor het grootste deel bekostigd werd op de rug van de economische vennootschappen, die jaarlijks een groot deel winst moesten afstaan. Gewezen BB-voorzitter Hinnekens placht gewoonlijk te zeggen: "om te dienen, moet je eerst verdienen" (Mormont & Van Doninck, 1992, 31; Van Molle, 1990a, 358).⁸⁵

De band tussen de BB en de CVP vormde de derde oorzaak van mistevredenheid. De BB was één van de drie standsorganisaties binnen de CVP en plaatste via zijn arrondissementen zijn eigen vertegenwoordigers op de kieslijsten van die partij. De BB beklemtoonde altijd dat hij zelf geen politieke organisatie was, maar riep wel bij elke verkiezing de landbouwers op te stemmen voor de CVP.⁸⁶ Tussen 1946 en 1985 leverde de bond meestal ongeveer één vierde van de CVP-parlementsleden (Van Molle, 1990a, 326). Vervolgens was de voorzitter van de BB gewoontegetrouw een politicus: senator Van Hemelrijck zette anno 1962 de traditie van Helleputte en Mullie verder. In 1962 vervulden bovendien enkele landbouwers die in het Hoofdbestuur zetelden een parlementair mandaat.⁸⁷ De BB verdedigde zijn exclusieve binding met de CVP met het argument dat hij op die manier een invloed kon verwerven, die buiten verhouding was tot de minderheidsgroep die hij vertegenwoordigde.⁸⁸ De drietandacties maakten duidelijk dat een deel van de landbouwers met die uitleg geen genoeg meer nam. Zij percipieerden de sterke partijtucht binnen de CVP als een belemmering voor een daadwerke-

12 BB-leden/drietanders uit Mechelen aan Hoofdbestuur van BB en Verslag opziener J. Van Kerckhoven van 26 september 1962 over vergadering van de boerengilde van Machelen-aan-de-Leie.

⁸⁵. Zie daarnaast: "Beroepsbelangen van de landbouwers", *De Boer*, 29 maart 1958, 6; "Wat is de Boerenbond? Wat wil de Boerenbond?", *De Boer*, 24 oktober 1959, 3; *Brief van Jan Hinnekens*, 27 januari 2002.

⁸⁶. Zie bijvoorbeeld: "1 juni '58. Een uiterst gewichtige dag", *De Boer*, 3 mei 1958, 1-2; Verkiezingskatern in *De Boer*, 17 mei 1958, 7-10; "Uw stem: een doelpunt", *De Boer*, 4 maart 1961, 5; "Wat boeren en tuinders willen", *De Boer*, 11 maart 1961, 1; Verkiezingsbladen in *De Boer*, 18 maart 1961, 11-12.

⁸⁷. Leuven, KADOC, CBA, 6.3.2.1.1, Ledenlijsten van Hoofdbestuur en Bondsraad; *Interview met Jan Hinnekens*, 29 november 2001.

⁸⁸. "De organisatie en de belangenverdediging van boeren en tuinders", *De Boer*, 5 januari 1963, 7; *Interview met Jan Hinnekens*, 29 november 2001.

lijke verdediging van de belangen van de landbouwers.⁸⁹ Zij verkozen daarom dat de BB zich buiten de politiek zou plaatsen.⁹⁰

Een vierde verwijt dat de BB te horen kreeg, was dat hij niet direct syndicaal genoeg was. Vooral zijn afzijdigheid in de drietandacties werd hem kwalijk genomen.⁹¹ De houding van de BB was echter logisch, als rekening gehouden wordt met zijn eigen aard. Hij behartigde de belangen van de landbouwers via politieke en economische weg. Betogingen waren een laatste middel, waartoe enkel kon overgegaan worden als alle andere strategieën hadden gefaald. Dit was het geval voor de vier BB-betogingen van de jaren vijftig. In 1962 kon de BB echter volop gebruik maken van zijn politieke contacten. Hij wist zeer goed dat een deel landbouwers *al hun verwachtingen op de straat hebben gesteld*, maar kon en wilde daar niet op ingaan (Mormont & Van Doninck, 1992, 32).⁹²

De vijfde en wellicht belangrijkste verklaring voor de BB-aversie van de drietandacties lijkt echter gelegen te hebben in de kloof tussen leiding en basis, die de centralistische en hiërarchische organisatie van de BB met zich meebracht.⁹³ De centrale bestuursorganen waren oligarchisch samengesteld en werden gedomineerd door technocraten, wat wellicht noodzakelijk was om het geheel bestuurbaar te houden. De afwezigheid van een leeftijdsdrempel bracht onvermijdelijk een "sclerosering" mee.⁹⁴

Tenslotte waren er ook problemen op het lokale niveau. Daar de bestuursleden van de boerengilden vaak te oud waren, verliep de doorstroming van de

⁸⁹. Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Drietandpamflet uit Buggenhout; Persoon (A.), "Bij de publikatie van onze beginselverklaring", *De Drietand*, februari 1963, 3.

⁹⁰. Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen 49A, Verslag van opziener De Roover van 13 augustus 1962 over bestuursvergadering van boerengilde Elen.

⁹¹. Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Handgeschreven brief van 2 september 1962 van 12 BB-leden/drietanders uit Mechelen aan Hoofdbestuur en Verslag van opziener J. Van Kerckhoven van 26 september 1962 over voorlichtingsvergadering boerengilde van Machelenaan-de-Leie; Persoon (A.), "Bij de publikatie van onze beginselverklaring", *De Drietand*, februari 1963, 1.

⁹². Zie daarnaast: Leuven, KADOC, CBA, 6.3.3.1.7, Verslag Hoofdbestuur van 6 februari 1961; "De organisatie en de belangenverdediging van boeren en tuinders", *De Boer*, 5 januari 1963, 7 (citaat); *Interview met Jan Hinnekens*, 29 november 2001.

⁹³. *Interview met Albert Persoon*, 19 februari 2001; *Brief van Willy Persyn*, 10 oktober 2001; *Interview met Valère Quaghebeur*, 8 september 2001; *Brief van Jos Nooyens*, 27 december 2001; Leuven, KADOC, CBA Aanvullingen, 49A, Handgeschreven brief van 2 september 1962 van 12 BB-leden/drietanders aan Hoofdbestuur; Savonet (G.), "Op het Hof te Rome bij Karel Van Cutsem", *Landbouwleven*, 18 augustus 1962, 16.

⁹⁴. De drie pijnpunten werden afgeleid op basis van: Leuven, KADOC, CBA, 6.3.2.1.1, Ledenlijsten van Hoofdbestuur en Bondsraad; *Interview met Jan Hinnekens*, 29 november 2001.

BJB naar de BB niet optimaal.⁹⁵ Er zou ook een gebrek aan inspraak geweest zijn in de vergaderingen van de boerengilde en het arrondissementsverbond en waar sprekers van Leuven optraden.⁹⁶ De dieperliggende reden is wellicht een paternalistische houding: de BB beschouwde zich als autoriteit en van zijn vaak weinig geschoolde leden werd dus volgzzaamheid verwacht. Soms was een slechte verstandhouding met de plaatselijke zaakvoerder of kassier de oorzaak van de anti-BB-houding.⁹⁷ Een laatste klacht betrof het 'totalitaire' aspect van de BB-werking: landbouwers voelden het aan alsof ze als BB-lid hun voeders moesten aankopen bij de AVV, geld lenen bij de CKL, zich verzekeren bij de ABB, stemmen op de CVP, zich aansluiten bij de Onderlinge Kas voor Kindertoeslagen (OKK) en de Pensioenkas, enzovoort. In de praktijk was er in de jaren zestig geen verplichting meer om het geheel te combineren en waren de landbouwers eigenlijk volledig vrij, alhoewel er uiteraard wel enige druk uitgeoefend werd door de plaatselijke zaakvoerder van AVV en de kassier van CKL en BB-leden konden genieten van korting of coöperatieve teruggave (Woestenborghs, 1994, 56).⁹⁸

3. LANDBOUWERSBETOGINGEN IN DE JAREN ZESTIG (1963-1974)⁹⁹

De drietandacties betekenden de definitieve doorbraak van het pressiemiddel van de landbouwbetoging in Vlaanderen. Het ABS wierp zich op als de erfgenaam van de drietandacties en de BB ontdekte vanaf de tweede helft van de jaren zestig opnieuw het betogingsinstrument. De climax zou bereikt worden in de beruchte Brusselse betoging van 23 maart 1971 en de langdurige betogingsgolf van 1974. Teneinde de betogingen in hun context te kaderen, bespreken we zoals bij de drietandacties eerst de evolutie van landbouw en landbouwbeleid in de periode 1963-1974 en behandelen we pas daarna de betogingen zelf.

⁹⁵. Leuven, KADOC, CBA, 6.3.2.2.2, Verslag Bondsraad van 29 oktober 1962.

⁹⁶. *Interview met Albert Persoon*, 19 februari 2001; *Interview met Willy Persyn*, 8 oktober 2001.

⁹⁷. Leuven, KADOC, CBA, 6.3.3.2.2, Nota van 22 maart 1962 van 10 BJB-interviewers met bedenkingen bij het sociologisch onderzoek over de problematiek van de Vlaamse landbouw.

⁹⁸. Zie daarnaast: *Interview met Albert Persoon*, 19 februari 2001; *Interview met Jan Hinnekens*, 29 november 2001; Leuven, KADOC, CBA, 6.3.2.2.1, Nota van vermoedelijk 1960 voor Hoofdbestuur met betrekking tot de verkoopbevordering van veevoerders.

⁹⁹. We zullen in dit artikel de melkstakingen van ABS en BB buiten beschouwing laten (Coppein, 2002, 148-152, 168-169).

3.1. Landbouw en landbouwbeleid op een scharnierpunt

De transformatie van de landbouw, die reeds in de jaren vijftig was ingezet, deed zich in de jaren zestig en zeventig op een nog veel grotere schaal voor en was de voedingsbodem voor de vele landbouwersbetogingen. Het aantal Belgische beroepslandbouwers verminderde van 162.522 in 1959 tot 123.865 in 1969 (Beddegenoodts, 1962, 10-12).¹⁰⁰ Landbouwers maakten in 1970 nog slechts 4,8% uit van de totale beroepsbevolking, wat zeer ver onder het Europese gemiddelde lag. Alleen in het Verenigd Koninkrijk was dat aandeel nog lager (Asbeek Brusse, 1994, 321).

Enerzijds moest het traditionele gezinsbedrijf zich inpassen in het industriële productieproces: de landbouwer werd een steeds grotere ondernemer en verloor *de facto* zijn beslissingsbevoegdheid (Adriaensen, 1999, 18; Snaet, 1969, 141-142). Dit kwam vooreerst tot uiting in de ontoereikendheid van het eigen vermogen om de stijgende kapitaalbehoeften te dragen die de overname en de modernisering met zich meebrachten. Het rechtstreekse gevolg was een toename van de schuldenlast van de landbouwbevolking (Hendrickx, 1970, 92-93). Parallel daarmee steeg het aantal staatswaarborgen dat het LIF voor zijn rekening nam (Simon-Mathy, 1976, 94, 157). Door de hoge investeringskosten konden landbouwers meestal niet meer overschakelen naar een andere specialisatie (Adriaensen, 1999, 18). Ten tweede werd hun rol in de voedselproductie steeds kleiner. Ze werden eigenlijk gereduceerd tot afnemers van de goederen van de toeleverende industrie en tot leveranciers van grondstoffen voor de verwerkende industrie (Adriaensen, 1999, 18; Snaet, 1969, 141-142). Dit weerspiegelde zich in het feit dat de prijs die de landbouwer voor zijn producten ontving slechts een klein deel uitmaakte van de prijs die de consument betaalde. Tekenend hiervoor was dat in de hele industrie rond de landbouw inmiddels al meer mensen werkten dan in de landbouw zelf (Buelens, 1970, 77, 79; Van Molle, 1986, 173). De verticale integratieformules kenden vooral vanaf de jaren zestig veel bijval, veelal als gevolg van financiële moeilijkheden van de betrokken landbouwers (Bublôt, 1970, 9; Snaet, 1969, 142; Van Hulle, 1962, 104-105; Van Molle, 1986, 174-175).

Parallel met de industrialisatie van de landbouw vond anderzijds een relatieve verarming van de landbouwbevolking plaats. Het gemiddelde landbouwinkomen steeg weliswaar, maar slaagde er niet in gelijke tred te houden met de inkomens van de rest van de bevolking. Een pariteitsgraad van 100%

¹⁰⁰. Zie daarnaast: *Evolutie van de land- en tuinbouweconomie (1969-1970)*, 15.

werd in de jaren zestig nooit bereikt, zij het dat hij in 1969 wel dicht benaderd werd. De volledige pariteit werd pas gehaald in 1973, maar kelderde vanaf dan in sneltreinvaart naar beneden als gevolg van de oliecrisis en de daarmee gepaard gaande inflatie: in tegenstelling tot loontrekkenden konden landbouwers immers niet profiteren van indexaanpassingen om de stijgende levensduurte op te vangen (Blomme, 1993, 274, 296; De Paepe, De Vroede & Simon, 1993, 240-241; De Paepe & Simon, 1997, 400). Het gemiddelde landbouwinkomen vertekent echter het beeld. In werkelijkheid was er een zeer grote inkomensdispariteit: een aanzienlijk aantal landbouwers verdiende goed zijn brood, maar tegelijkertijd leefden velen net boven of onder de armoedegrens. De middengroep tussen die twee uitersten verloor steeds meer aan betekenis (Bublot, 1970, 20; Troost, 1971a, 548-549). De verklaring ligt voor een groot deel bij de bedrijfsgrootte, die de specialisatiemogelijkheden stuurde. Bedrijven met veel grond leenden zich uitstekend voor akkerbouw. Landbouwers van deze bedrijven slaagden erin een zekere welstand op te bouwen, omdat de Europese gewaarborgde interventieprijzen veeleer hoog lagen. Bovendien konden zij de financiële inspanningen opbrengen om bijkomende grond te kopen of te pachten, waardoor hun bedrijven steeds groter werden.

Bedrijven met weinig grond, die de meerderheid vormden, kwamen niet in aanmerking voor akkerbouw en moesten noodgedwongen hun toevlucht zoeken tot intensivering.¹⁰¹ Dit verklaart waarom vooral in Vlaanderen massaal werd omgeschakeld naar varkenshouderij, pluimvee en tuinbouw. Door de hoge kosten voor de specialisatie waren starters opgezadeld met een hoge schuldenlast; de afbetalingsplannen hiervoor waren vaak berekend op gunstige prijzen. Deze sectoren kenden echter een zeer wisselvallig prijsverloop en werden niet of nauwelijks ondersteund door het GLB: landbouwers moesten het marktrisico bijna volledig zelf dragen. Bijgevolg zorgden slechte prijzen onvermijdelijk voor financiële moeilijkheden. Veel kleine bedrijfjes konden in die periodes enkel het hoofd boven water houden doordat ze ook nog een aantal koeien hielden. Daarom was ook de melkprijs zo belangrijk: het melkgeld leverde een stabiel inkomen, waarop altijd kon teruggevalen worden. De industrialisatie van de landbouw en de verarming van een deel van de landbouwbevolking bleken twee keerzijden van dezelfde medaille (De Troch, 1981a, 647-651; Troost, 1971a, 548-554; Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 129-131).

¹⁰¹. De gemiddelde grootte van de Belgische beroepslandbouwbedrijven bedroeg in 1968 12,45 ha (Bublot, 1970, 10).

Alhoewel het GLB steeds meer aan belang won, bleef vooral in het sociaal- en structuurbeleid nog een cruciale rol weggelegd voor de Belgische overheid. Traditioneel ging de meeste aandacht uit naar het markt- en prijsbeleid. Het Belgische Landbouwfonds moest ook na 1962 nog herhaaldelijk tussenbeide komen om de richtprijzen te ondersteunen (Simon-Mathy, 1976, 84-87, 90-91, 146-147). Nadat de cruciale beslissingen waren genomen in de periode 1962-1966 kon vanaf 1967 echter voor het merendeel van de landbouwproducten een gemeenschappelijke markt ingesteld worden. Dit hield in dat er voortaan maar één gemeenschappelijke richtprijs per product was, waarvan dan de interventieprijs werd afgeleid. De richtprijs moest jaarlijks aangepast worden. Alle intra-Europese invoerheffingen en concurrentieremmende maatregelen verdwenen. De heffingen aan de buitengrenzen van de EEG bleven bestaan (Burger, 1993, 55-99; Simon-Mathy, 1976, 85, 129-131).¹⁰² Tegen het prijs- en marktbeleid moeten, naast het probleem van de financiering, nog drie andere fundamentele bezwaren ingebracht worden. Eerder is al gewezen op de grote ongelijkheid van de prijssteun voor de verschillende producten. Ten tweede kwam dat beleid vooral grote landbouwondernemingen en agro-concerns ten goede, omdat er geen productielimiet was ingesteld. Wie veel produceerde, ontving dus logischerwijze de meeste steun. Tenslotte moet de vraag gesteld worden of een prijsbeleid wel afdoende functioneert als marktregulerend middel. In navolging van S.L. Louwes wees Ary Burger erop dat dit niet het geval is: door de immobiliteit van de productiefactoren en de technische vooruitgang zal ook bij lagere prijzen de productie toenemen (Burger, 1993, 112-118; De Troch, 1981a, 648-650; Snaet, 1969, 50; Troost, 1971a, 550-552; Verbeek, 1989, 104).

De inefficiëntie van het prijs- en marktbeleid bewees de noodzaak van een aanvullend structuurbeleid. De zes lidstaten van de EEG beschouwden het structuurbeleid als een nationaal privilege, zodat er in de jaren zestig geen gezamenlijke Europese aanpak kwam. Helaas had de Belgische structuurpolitiek toen nog last van een aantal kinderziektes. Pas op 4 november 1969 werd na een zeven jaar aanslepende parlementaire behandeling een nieuwe pachtwet goedgekeurd, die de pachter meer bescherming bood (Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 118-119).¹⁰³ Die pachtwet had echter ook een ave-

¹⁰² De gemeenschappelijke markt trad respectievelijk in werking op 1 januari 1967 voor groenten en fruit, op 1 juli 1967 voor granen, veredelingsproducten en oliehoudende zaden, op 1 september 1967 voor rijst, op 1 april 1968 voor rundvlees en op 1 juli 1968 voor melk en suikerbieten. Normaal gezien had de gemeenschappelijke markt voor zuivel reeds op 1 april 1968 moeten ingaan, maar voor die datum kon geen overeenstemming bereikt worden over de richtprijs.

¹⁰³ Zie daarnaast: Leuven, Infodoc, Documentatiemap 276AII, "Wet van 4 november 1969 tot wijziging van de pachtwetgeving en van de wetgeving betreffende het recht van voorkoop

rechts effect: omwille van de strengere pachtbepalingen en de hoge grondprijzen kozen steeds meer eigenaars ervoor hun gronden te verkopen in plaats van ze te verpachten (Hendrickx, 1970, 95).¹⁰⁴ Bovendien slaagde de pachtwet er niet in om de misbruiken rond het drempelgeld uit te roeien (Craeybeckx, 1976, 202-203; Troost, 1971a, 544).¹⁰⁵ In 1965 werd een Saneringsfonds opgericht, dat beoogde onrendabele bedrijven te laten afvloeien, maar de uitgekeerde uittredingsvergoedingen bleken te laag om de verhoopte resultaten teweeg te kunnen brengen. (Simon-Mathy, 1976, 96-97, 158; Sledsens, 1970, 34; Van Molle, 1986, 182). De uitvoering van de ruilverkaveling en de sanering van de waterzieke gronden vlotten tergend traag door de omstandige en bureaucratische procedures. Een efficiënte ruimtelijke ordening, die de vele onteigeningen had kunnen reglementeren, bleef in de jaren zestig uit. Wel beschikte de minister van Landbouw sinds 1967 over een niet-bindend adviesrecht voor die gronden, waarvan de landbouwbestemming moest worden gewijzigd (Simon-Mathy, 1976, 91-92, 155-156). Tussen 1960 en 1969 gingen 6000 ha Belgische landbouwgrond verloren (Bublôt, 1970, 11).

Ondertussen had de Europese Commissaris voor Landbouw, Sicco Mansholt, in 1968 zijn Memorandum gepubliceerd, beter bekend als het Mansholtplan, naar aanleiding van het overschottenprobleem en de penibele inkomenspositie van vele kleine Europese landbouwbedrijven. Hij pleitte erin voor een drastische schaalvergroting van de landbouwbedrijven: hij beoogde onder andere varkensmesterijen met 450 tot 600 slachtvarkens, rundveebedrijven met minimum 40 à 60 koeien ofwel 150 à 200 vleesrunderen, pluimveebedrijven met 10.000 leghennen of 100.000 mestkippen en akkerbouwbedrijven van minstens 80 hectaren. Tegelijk stelde hij voor om vijf miljoen landbouwers, of de helft van de Europese landbouwbevolking, te laten afvloeien en het landbouwareaal drastisch in te perken (Adriaensen, 1999, 26; Simon-Mathy, 1976, 132-133; Verbeek, 1989, 106; Zwaenepoel, 1971, 204-211). Mansholt wilde met zijn Memorandum zowel de inkomenspositie van de landbouwers verbeteren als de productie beperken. Zijn analyse beantwoordde dan wel aan een rationeel economische logica, maar ze was op sociaal vlak niet te verdedigen. Alle landbouworganisaties verwierpen

ten gunste van huurders van landeigendommen", *Belgisch Staatsblad*, 25 november 1969, 11304-11319.

¹⁰⁴ Zie daarnaast: *Interview met Jan Hinnekens*, 29 november 2001.

¹⁰⁵ Het 'drempelgeld' of 'pachtersrecht' was een vergoeding die de nieuwe pachter moest betalen aan de vorige pachter voor de verbeteringen die deze had aangebracht aan de gronden en de gebouwen. Begin jaren zeventig was het op bepaalde plaatsen opgelopen tot 60.000 fr. per hectare.

het plan zonder uitzondering. Hun verzet culmineerde in de grote boerenbetoging van 23 maart 1971 in Brussel. De Raad van Ministers keurde enkel een aantal fel afgezwakte principes goed (Simon-Mathy, 1976, 140). Desalniettemin zou de Europese landbouw in de volgende decennia in de richting evolueren die Mansholt reeds van in den beginne had vooropgezet (Hoppenbrouwers, 1991; Van Hecke, Segers & D'Hoker, 2004, 114-115; Vermeulen, 1989).

De derde pijler, het sociaal beleid, bleef een integrale Belgische bevoegdheid. De pensioenen en de kinderbijslag voor zelfstandigen werden in de jaren zestig geleidelijk verhoogd. Tevens werd op 1 augustus 1964 ook de verplichte ziekteverzekering ingevoerd voor de grote risico's. De kleine risico's moesten de zelfstandigen zelf dragen.¹⁰⁶ Een volledige gelijkheid met de loontrekkenden kon echter nooit bereikt worden: het stelsel voor zelfstandigen werd immers enkel gefinancierd door de Staat en door de bijdragen van de zelfstandigen zelf. Die bijdragen waren voor veel landbouwers een zware last: ze betaalden dan wel meestal de minimumbijdragen, maar *de facto* verdienden ze niet altijd het minimuminkomen, dat hieraan beantwoordde. Op 9 juni 1970 werd een programmatiewet uitgevaardigd, volgens dewelke over een periode van vijf jaar tastbare verbeteringen zouden worden aangebracht aan de sociale zekerheid voor zelfstandigen. Er werd onder meer voorzien in een gelijkschakeling van de kinderbijslagen voor het tweede kind en hogere pensioenen (Simon-Mathy, 1976, 101-102, 167; Sledsens, 1970, 40-43).¹⁰⁷

3.2. De betogingen van het Algemeen Boerensyndicaat¹⁰⁸

Het ABS organiseerde van 1963 tot en met 1969 22 betogingen en nam daarmee één derde van alle Belgische landbouwersbetogingen van die periode voor zijn rekening (Coppein, 2002, 133).¹⁰⁹ Het merendeel van de ABS-

¹⁰⁶. De term kleine risico's slaat bijvoorbeeld op een normaal doktersbezoek, terwijl met grote risico's onder meer ziekenhuisopnames bedoeld worden.

¹⁰⁷. Zie daarnaast: *Interview met Jan Hinnkens*, 29 november 2001.

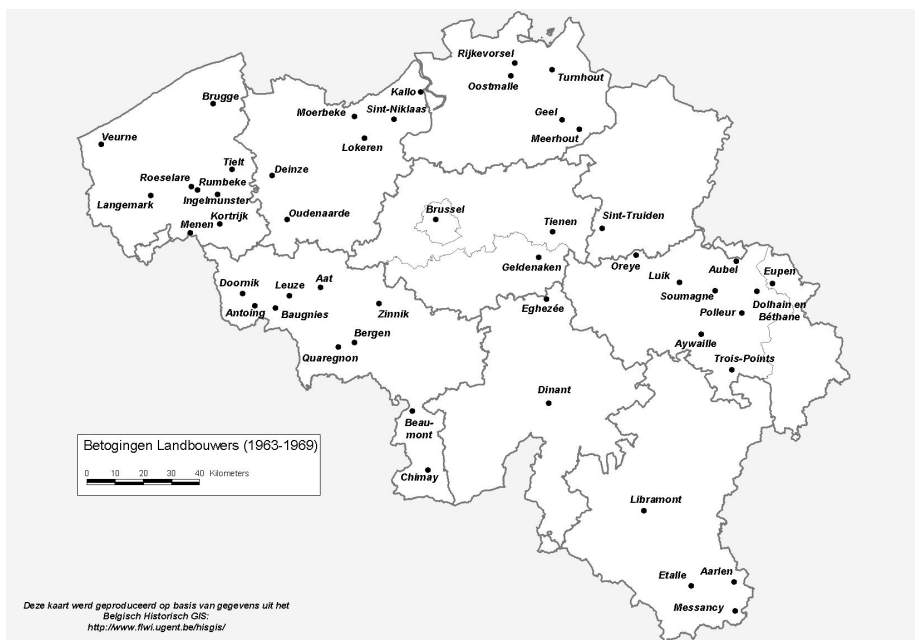
¹⁰⁸. Deze paragraaf is een samenvatting van een hoofdstuk uit onze verhandeling (Coppein, 2002, 133-147). We gaan hier niet meer in op de eigenlijke, nogal woelige organisatiegeschiedenis van het ABS in de jaren zestig (Coppein, 2002, 2003a, 2003b, 2003c, 2005; Hulhoven & Coppein, 2002).

¹⁰⁹. Van de overige 44 betogingen trad de UPA in 22 gevallen op als inrichter, zij het twee maal in samenwerking met de AAB. Veertien landbouwersbetogingen werden spontaan en op lokale basis gehouden, zonder inmenging van een landbouworganisatie. De resterende acht

betogingen van de jaren zestig vond plaats tijdens het voorzitterschap van Basiel Ferket (1962-1966) en Willy Persyn (1966-1968). Geografisch gezien concentreerden ze zich in de provincies Oost- en West-Vlaanderen waar het ABS het meest leden had. Er werd steevast gekozen voor kleine provincie-steden of dorpen in de streek, waar de mistevredenheid zich voordeed. Vijftien betogingen gingen door op zondagnamiddag, wat het uitgelezen moment was om een zo hoog mogelijke opkomst te bereiken: landbouwers rustten vaak alleen op zondag uit van het harde en fysieke werk tijdens de week en woonden op zondagvoormiddag de hoogmis bij (Holvoet, 1978, 634; Van Dijck, 1971, 648). In absolute cijfers uitgedrukt kenden de ABS-betogingen door hun gesloten mobilisatie via het ledenblad *De Drietand* een lage opkomst. Bij zestien van de 22 betogingen werden er minder dan 1000 deelnemers geteld; bij negen daarvan lag de opkomst zelfs onder de 500. Relatief gezien werd echter een hoge mobilisatiegraad bereikt en namen de meeste ABS-leden van een regio deel aan betogingen in hun streek. Het betogersveld bestond nagenoeg uitsluitend uit mannelijke landbouwers. Opvallend is dat de meeste betogers reeds in 1962 deel hadden genomen aan één of meerdere betogingen van de drietandacties, zodat mag verondersteld worden dat ook gedurende de jaren zestig dezelfde generatie het voortouw nam. In tegenstelling tot de drietandbetogingen, waren er op de ABS-betogingen van de jaren zestig echter relatief weinig tractoren aanwezig; hun aantal schommelde doorgaans rond de 200.

De ABS- betogingen begonnen traditioneel met een optocht van tractoren en deelnemers door de straten van het centrum en eindigden met de toespraken van de bestuursleden op de markt of de dorpsplaats. Ze kenmerkten zich door een grote strijdlust. Er werd gezorgd voor spitsvondige slogans en een schalkse enscenering. Op enkele uitzonderingen na was er zo goed als altijd veel lawaai, afkomstig van claxonnerende tractoren en scanderende manifestanten. Ook de drietandsymboliek was overvloedig aanwezig: landbouwers droegen mansgrote, zelfgemaakte exemplaren mee, bevestigden kleinere drietanden aan hun tractoren of wagens en hadden meestal ook een drietandschildje vastgespeld op hun vest, dat ze gekocht hadden bij het algemeen secretariaat. Indirect droegen de drietanden bij tot een soort oorlogssfeer: ze waren veeleer een symbolisch wapen, maar maakten ongetwijfeld een agressieve indruk. Op die manier werd een eenheidsgevoel gecreëerd, dat noodzakelijk was om de betoging te doen slagen, en werd de frustratie verhoogd (Holvoet, 1978, 640-641).

betogingen gingen uit van de andere Belgische landbouworganisaties en van het Comité des Organisations Professionnelles Agricoles (COPA) (Coppein, 2002, 133, bijlage 1f).

KAART 2: BETOGINGEN LANDBOUWERS (1963-1969)

De inrichters vroegen voor elke betoging de toelating van het gemeentebestuur en maakten goede afspraken met de politie over de afbakening van het parcours. Er was ook altijd voorzien in een eigen ordedienst, die moest zorgen voor het goede verloop van de betoging. Desondanks liep de helft van alle ABS-betogingen in de jaren zestig uit de hand. Meestal ging het om kleine ongeregeldeheden met auto's die midden in de optocht van tractoren waren terechtgekomen of om incidenten met de ordediensten. Alleen op de betoging van 26 november 1967 te Oudenaarde liep het helemaal fout en viel er als gevolg van een rijkswachtcharge één dodelijk slachtoffer te betreuren, een landbouwer in bijberoep uit Michelbeke. Zijn dood was voor het ABS een zeer zware slag en noopte de organisatie tot bezinning over het gebruik van het betogingsinstrument.

De ABS-betogingen beoogden vooral de regering en de publieke opinie bewust te maken van de ontevredenheid onder de landbouwers. Het effect op de publieke opinie van de meeste ABS-betogingen was echter bijzonder gering; met uitzondering van de dramatische betoging van Oudenaarde werd er vaak alleen in de regionale pers over bericht. Het tastbare resultaat ervan varieerde per betoging. De hoofdeis op twaalf van de 22 betogingen had betrekking op het Belgische prijsbeleid. Dit hoefde niet te verwonderen. Zeven

betogingen werden georganiseerd als protest tegen het Belgische structuurbeleid, waarvan vier tegen de onteigeningen. Betogingen tegen het GLB waren in de jaren zestig nog zeldzaam. Het ABS richtte er slechts twee in.

3.3. De Belgische Boerenbond in de kering

De BB nam vanaf 1967, na een onderbreking van acht jaar, opnieuw zijn toevlucht tot betogingen om de belangen van zijn leden te verdedigen.

Een eerste betoging vond plaats in Sint-Niklaas op zondag 24 september 1967 en was gericht tegen de geplande massale onteigeningen van landbouwgronden in het Waasland. Het was een reactie tegen de betoging, die in oktober zou gehouden worden door het ABS en het plaatselijke comité Zelfverdediging Linkeroever. Toen de BB zijn plannen bekend maakte, riepen ABS en Zelfverdediging hun leden op om mee te betogen en zagen ze af van een afzonderlijke manifestatie. Er waren naar schatting zo'n 2000 à 4000 landbouwers aanwezig en zo'n 250 à 300 tractoren. De betoging beperkte zich eigenlijk tot een openluchtvergadering op de grote markt van Sint-Niklaas, waar BB-voorzitter Constant Boon, de voorzitter en de ondervoorzitter van het arrondissementsverband van Sint-Niklaas de verzamelde menigte toespraken. De ABS-leden werden expliciet verwelkomd. Na de ontbinding belemmerden de tractoren het verkeer in het centrum van Sint-Niklaas. Eigenlijk was er strikt gezien geen sprake van een betoging, aangezien er geen optocht plaats vond (De Stoop, 2000, 127).¹¹⁰

De BB mobiliseerde zijn leden vervolgens om massaal op straat te komen naar aanleiding van het voorstel van de Europese Commissie om de richtprijs voor melk voor 1968-1969 aanzienlijk te verlagen. Daarmee beoogde de Commissie een daling van de melkproductie, wat op zijn beurt moest leiden tot een vermindering van de zuiveloverschotten. Tegelijk met de prijsdaling wilde de Commissie een massale omschakeling van melkveehouderij naar vleesveehouderij doorvoeren. Het beslissingsrecht lag echter bij de Europese Raad van Ministers, die op zijn vergadering van 27 tot 29 mei 1968 in Brussel de knoop moest doorhakken (Simon-Mathy, 1976, 130-131). De BB organiseerde in het weekeinde dat daaraan voorafging drie betogingen, respec-

¹¹⁰. "Boeren betogen te Sint-Niklaas", *De Drietand*, 30 september 1967, 3; "Boeren betoogden tegen grondroof te Sint-Niklaas", *Landbouwleven*, 30 september 1967, 24; "Stop aan de grondroof", *De Boer*, 23 september 1967, 1; "Waardige maar kordate en indrukwekkende betoging te Sint-Niklaas", *De Boer*, 30 september 1967, 1; Leuven, KADOC, CBA, 6.3.3.1.13, Verslag van Hoofdbestuur van 11 september 1967.

tievelijk in Eupen, Deinze en Geel om de Belgische minister van Landbouw Charles Héger te steunen in zijn verzet tegen een verlaging van de melkprijs. Tractoren waren niet toegelaten.¹¹¹ Aan de betoging in Eupen op 24 mei 1968 namen zo'n 4000 personen deel.¹¹² De opkomst in de betogingen van Deinze en Geel lag beduidend hoger: in Deinze waren er ongeveer 15.000 en in Geel zelfs 20.000 deelnemers. Op beide betogingen waren de ABS-leden goed vertegenwoordigd. Kop van jut in de toespraken en in de spontane slogans die de landbouwers meedroegen, was de Europese Landbouwcommissaris Sizzo Mansholt.¹¹³

De BB was niet alleen in zijn verzet tegen een verlaging van de melkprijs; met uitzondering van Nederland werden in elk ander land van de EEG protestbetogingen ingericht. In Wallonië hielden de UPA en de AAB een gezamenlijke betoging in Libramont op 23 mei 1968.¹¹⁴ Die Europese betogingsgolf werd bekroond met de eerste manifestatie van het COPA in Brussel op 27 mei 1968.¹¹⁵ Na een woelige vergadering wilden de drieduizend deelnemende landbouwers en hun afgevaardigden optrekken naar het Congrespaleis waar de Raad van Ministers bijeen was, maar dat werd hen belet door de rijkswacht.¹¹⁶ Het uiteindelijke resultaat was bijzonder gunstig. De richtprijs voor melk voor 1968-1969 bleef behouden op de prijs van 1966. *De facto* veranderde er dus ook niets aan de Belgische prijs van 4,55 fr./liter met 33° vetgehalte. Bovendien mochten België, Luxemburg en Frankrijk tijdelijk hogere interventieprijzen uitkeren voor boter en mager melkpoeder (Simon-Mathy, 1976, 131).¹¹⁷

¹¹¹. "Handen af van de melkprijs", *De Boer*, 18 mei 1968, 1; "Minister, houd vol...!", *De Boer*, 18 mei 1968, 2; Leuven, KADOC, CBA, 6.3.3.1.14, Verslag Hoofdbestuur van 13 mei 1968.

¹¹². "Ook te Eupen betoogden de boeren voor behoud van de melkprijs", *De Boer*, 1 juni 1968, 4.

¹¹³. "Boeren betoogden voor het behoud van de melkprijs", *Landbouwleven*, 1 juni 1968, 7; "Indrukwekkende betoging te Deinze, Geel en Brussel", *De Drietand*, 1 juni 1968, 1, 4; "De betoging van de 15.000 te Deinze", *De Boer*, 1 juni 1968, 2, 5; "Onder dit motto betoogden 20.000 boeren te Geel", *De Boer*, 1 juni 1968, 3.

¹¹⁴. "Aanslag op de melkprijs? Neen!", *De Boer*, 25 mei 1968, 1; "Grote ongerustheid in Duitse landbouwmilieus", *De Boer*, 25 mei 1968, 4.

¹¹⁵. COPA was de overkoepelende organisatie van de erkende landbouworganisaties uit de zes landen van de EEG. De organisatie werd opgericht in september 1958 als reactie op het Verdrag van Rome (Tracy, 1982, 270). Voor België maakten de BB, de UPA en de AAB deel uit van het COPA.

¹¹⁶. "Boeren betoogden voor het behoud van de melkprijs", *Landbouwleven*, 1 juni 1968, 7; "Indrukwekkende betoging te Deinze, Geel en Brussel", *De Drietand*, 1 juni 1968, 4.

¹¹⁷. Zie daarnaast: "Onze aktie voor behoud melkprijs", *De Boer*, 1 juni 1968, 1.

In 1969 richtte de BB twee betogingen in, waarvan één in Langemark op 27 april 1969 in samenwerking met het ABS. De tweede vond plaats op 25 oktober 1969 in Sint-Truiden naar aanleiding van de crisis in de Belgische fruitteelt, die veroorzaakt was geworden door de dumping van Frans fruit op de Belgische markt.¹¹⁸

De beslissing van de BB om vanaf het einde van de jaren zestig opnieuw direct syndicale acties te organiseren, mag met andere woorden slechts ten dele toegeschreven worden aan de invloed van het ABS. Het lijkt dat die enkel op binnenlands vlak heeft gespeeld. De BB werd als het ware gedwongen door de voortdurende direct syndicale acties van het ABS om zichzelf meer te profileren en zelf over te gaan tot direct syndicale acties om niet te vervreemden van zijn basis. Die druk vanuit de basis kwam onder meer tot uiting in het feit dat op bijna alle ABS-betogingen een minderheid van BB-leden aanwezig was. De direct syndicale acties van de BB weerspiegelden echter altijd zijn eigen aard. Bij de BB-betogingen van de jaren zestig werden bijvoorbeeld nooit tractoren gebruikt. Door het hoger ledenaantal van de BB lag de opkomst ook altijd aanzienlijk hoger dan op de ABS-betogingen. Dat elke BB-betoging ook bijgewoond werd door talrijke ABS-leden, kon weinig verwondering wekken.

Het doorslaggevende argument om opnieuw te betogen moet echter gezocht worden in de uitdeining van het GLB in de jaren zestig. Daardoor verschoof het machtscentrum inzake landbouwpolitiek in de praktijk voor een groot deel van het Belgische naar het Europese niveau. Elke beslissing diende unaniem genomen worden in de Europese Raad van Ministers. De goede contacten die de BB altijd met de regering had onderhouden, verloren in die context veel van hun waarde, terwijl betogingen daarentegen interessanter werden. Krachtdadige betogingen met een grote opkomst moesten de onverzettelijkheid van de Belgische landbouwers illustreren. De BB maakte daarbij handig gebruik van de contacten die hij binnen het COPA onderhield met buitenlandse landbouworganisaties.¹¹⁹ Dergelijke uitgebreide en supranationale direct syndicale acties beperkten in belangrijke mate de onderhandelingsruimte van de zes Europese ministers van Landbouw (Simon-Mathy, 1976, 146). *De facto* zagen ze zich veelal verplicht, al was het maar uit elec-

¹¹⁸. "De betoging te Sint-Truiden", *Landbouwleven*, 31 oktober 1969, 5; "De fruitkwekers tussen hamer en aambeeld", *De Drietand*, 31 oktober 1969, 1; "Zaterdag 25 oktober betoging Sint-Truiden", *De Boer*, 18 oktober 1969, 1; "De fruitteeltcrisis bereikt haar hoogtepunt", *De Boer*, 18 oktober 1969, 2; "10.000 fruittelers eisen gelijke kansen", *De Boer*, 1 november 1969, 1, 7; Leuven, KADOC, CBA, 6.3.3.1.15, Verslag Hoofdbestuur van 13 oktober 1969.

¹¹⁹. "Minister, houd vol...!", *De Boer*, 18 mei 1968, 2; "Aanslag op de melkprijs? Neen!", *De Boer*, 25 mei 1968, 1.

torale overwegingen, om de radicale voorstellen van de Commissie af te zwakken.

3.4. De betogingsgolven van 1971 en 1974¹²⁰

In maart 1971 kwamen landbouwers op straat om hun ongenoegen te uiten over het GLB: ze protesteerden zowel tegen de onaangepaste prijzen als tegen de radicale voorstellen van het Mansholtplan. Op 23 maart organiseerde het Groen Front in Brussel een betoging waaraan naar schatting ongeveer 100.000 landbouwers deelnamen.¹²¹ Deels als gevolg van organisatorische tekortkomingen verliep de betoging enigszins anders dan gepland. Ze heeft in het collectieve geheugen een mythische bijklank gekregen omwille van de massale vernielingen die in de hoofdstad werden aangebracht. De Raad van Ministers zag zich onder druk van het boerenverzet gedwongen de richtprijzen gevoelig te verhogen en het Mansholtplan drastisch af te zwakken (De Stoop, 2000, 144-145; Simon-Mathy, 1976, 140; Smits, 1982, 127-130).¹²²

In 1974 werd België opnieuw geconfronteerd met een nationale landbouwcampagne, die qua intensiteit de drietandacties ruim overtrof. De aanleiding was de ineenstorting van de vee prijzen. Vanaf 7 juli tot en met 30 september werden in heel het land ongeveer 360 betogingen gehouden, waarbij meer dan 200.000 personen op straat kwamen. In Vlaanderen nam het Land- en Tuinbouwfront het voortouw in de acties.¹²³ De BB verkoos, net als in 1962, om eerst zijn politieke contacten aan te wenden, maar kon uiteindelijk niet anders dan mee betogen. Zijn weifelende en naar buiten uit weinig doortastende houding werd door de landbouwers zwaar op de korrel genomen, ook door zijn eigen leden. Bijzonder tekenend in dat verband was de betoging in

¹²⁰. We kregen geen toestemming van de BB om de omvangrijke archiefbescheiden over de betogingsgolven van 1971 en 1974 in te zien.

¹²¹. Het Groen Front was vanaf 1968 de naam van het samenwerkingsverband tussen BB, AAB en UPA. Eigenlijk was het de opvolger van het Gemeenschappelijk Front, dat tussen de drie organisaties had bestaan vanaf 15 november 1962 tot 1966.

¹²². Zie daarnaast: "Brussel 23 maart 1971: de opstand van de slaven!", *ABS-West-Vlaanderen*, 26 maart 1971, 1-4 en 12; *Interview met Jan Hinnekens*, 29 november 2001; *Interview met Valère Quaghebeur* te Hoogstade, 1 december 2001; 140. Leuven, KADOC, CBA, 6.3.2.2.11, Verslag Bondsraad van 29 maart 1971.

¹²³. Het Land- en Tuinbouwfront was een samenwerkingsverband dat ABS-Vlaanderen, ABS-Aalst, BF en de Vlaamse afdeling van de UPA hadden afgesloten met het oog op de geplande betogingen van 1974. Eind 1974 zou de afgescheurde West-Vlaamse vleugel van het ABS (ABS-Vlaanderen) zich terug verenigen met de moederorganisatie (ABS-Aalst) en werd het ABS heropgericht (Coppein, 2005a, 84-85).

Leuven van 5 augustus 1974, die nota bene door de BB zelf was ingericht en waar alleen door het rijkswachtoptreden een bestorming van de hoofdzetel van de BB vermeden kon worden. Het verklaart mee waarom de BB definitief zijn koers wendde: eind augustus organiseerde hij twee provinciale actiedagen in Vlaams-Brabant en Antwerpen en in september richtte het Groen Front, waarvan hij deel uitmaakte, twee nationale actiedagen in. Ook in 1974 was de balans van de betogingsgolf veeleer positief: de Belgische landbouwers bekwamen prijsverhogingen van de Raad van Ministers en bijkomende steunmaatregelen van de nationale regering (Smits, 1982, 197-214; Smits, 1984, 158-163).

4. BESLUIT

In dit artikel hebben wij de stelling geponeerd dat het direct agrarisch syndicalisme in Vlaanderen, niettegenstaande de pioniersrol van het BF aan het eind van de jaren dertig, pas echt doorgebroken is met de drietandacties in 1962. De drietandacties waren regionale uitingen van landbouwersprotest genoemd naar het symbool ervan, de drietand, en vonden in België ingang door toedoen van de UPA en zijn jongerenorganisatie, de JAP, naar het voorbeeld van de Franse junirevolte van 1961. Vanaf juni tot en met december 1962 werden overal in België drietanden aangebracht en vonden er 38 landbouwersbetogingen plaats, waarvan 22 in Wallonië en 16 in Vlaanderen. De Vlaamse drietandacties verschilden fundamenteel van de Waalse, doordat ze buiten het kader van een bestaande landbouworganisatie plaatsvonden en doordat er veel meer eisen naar voren werden gebracht die betrekking hadden op het sociaal- en structuurbeleid. Eén en ander is te verklaren door de verschillen tussen de Belgische landbouwers onderling: in Wallonië waren heel wat grote graanboeren, terwijl de Vlaamse landbouwers door de grond-schaarste vaak kleinere, intensievere bedrijven uitbaatten.

De oprichting van een nieuwe landbouworganisatie in Vlaanderen, met name het ABS, was hoofdzakelijk te wijten aan het feit dat noch BB noch BF voor de lokale actiecomités in aanmerking kwamen om het landbouwersprotest te kanaliseren. Het ABS organiseerde in de periode 1963-1969 één derde van het totale aantal Belgische landbouwersbetogingen; de ABS-betogingen kenden in de regel een in absolute cijfers uitgedrukt kleine opkomst, maar kenmerkten zich door hun strijdlustig karakter. Ze waren meestal gericht tegen de nationale landbouwpolitiek. De BB nam vanaf 1967 opnieuw zijn toevlucht tot het betogingsinstrument. Zeker vanaf 1968 werd die koerswijziging

in grote mate ingegeven door de uitdeining van het GLB, waardoor de goede contacten met de Belgische regering veel van hun waarde verloren, terwijl betogingen, zeker als ze tegelijkertijd over heel Europa georganiseerd werden binnen het kader van de COPA, des te interessanter werden en des te efficiënter bleken, vermits ze de onderhandelingsruimte van de Europese ministers van Landbouw in belangrijke mate beperkten.

In het Vlaanderen van de jaren zestig ging het direct agrarisch syndicalisme hand in hand met de zeer snelle transformatie van de landbouw die zich precies toen voordeed: door het moderniseringsproces werd de landbouw steeds meer geïntegreerd in het industriële productieproces, maar verslechterde tegelijkertijd de inkomenspositie van een deel van de landbouwers. De toestand werd nog verergerd door een inefficiënte landbouwpolitiek. Het Belgische markt- en prijsbeleid zag zich geconfronteerd met altijd terugkerende structurele overschotten en crisissen, waarvoor een oplossing ad hoc werd uitgedokterd. Hoe goed bedoeld het Europees markt- en prijsbeleid ook was, het lijkt achteraf beschouwd veeleer averechts gewerkt te hebben: het lokte door de gewaarborgde richtprijzen als het ware overproductie uit en kwam niet ten goede aan de kleinere landbouwers. Dat laatste blijkt trouwens ook nooit de bedoeling te zijn geweest (Verbeek, 1989, 101-104). Het Belgische structuurbeleid kwam in de jaren zestig nauwelijks van de grond. Op Europees niveau daarentegen was het Mansholtplan te radicaal om in zijn geheel zelfs maar in overweging genomen te worden.

Het massale verzet van de landbouworganisaties tegen dit plan, dat aanstuurde op een drastische schaalvergroting, laat toe het eigenlijke achterliggende probleem aan te duiden, namelijk de steeds meer precair wordende positie van het zelfstandig gezinsbedrijf na de Tweede Wereldoorlog in Europa. De voorkeur van de landbouwers en de gemeenschap ging en gaat nog altijd uit naar dit ideaaltype, maar dit model is hoe langer hoe minder combineerbaar met de eigenheden van de gangbare landbouw, waaronder de hoge kapitaalsintensiteit. Het verklaart de opkomst en het succes van diverse vormen van kleinschalige, alternatieve en biologische landbouw, maar het verklaart eveneens waarom de overgrote meerderheid van de landbouwers die een gangbaar landbouwbedrijf uitbaten, onder één of andere vorm zijn toevlucht heeft moeten zoeken tot contracten met de industrie en een aanzienlijk aantal zelfs in handen van integrators is terechtgekomen. Alhoewel deze evolutie positieve effecten heeft zoals meer zekerheid over afzet en inkomsten, zijn er evenzeer aanzienlijke nadelen aan verbonden. Zij die alsnog hun semi-zelfstandigheid konden bewaren, werden *de facto* veelal afhankelijk van staatssteun. In een dergelijke context is het begrijpelijk dat landbouwers radicaliseerden en hun eisen kracht bijzetten via direct syndicale acties (Bovet,

1968, 142-158; Mendras, 1970, 224-231; Snaet, 1969, 137-143; Van Molle, 1986, 184; Zwaenepoel, 1978, 21).

AFKORTINGEN

ABS	Algemeen Boerensyndicaat
AAB	Alliance Agricole Belge
ABB	Assurantie van de BB
AC	Actiecomité
AVV	Aan- en Verkoopvennootschap van de BB
BA MK	Boerenactie Maas en Kempen
BB	Belgische Boerenbond
BF	Boerenfront
BJB	Boerenjeugdbond (jongerenorganisatie van de BB)
CBA	Archief van de Centrale Bestuurs- en Adviesorganen van de BB
CKL	Centrale Kas voor Landbouwkrediet
CNJA	Cercle (later Centre) National des Jeunes Agriculteurs
COPA	Comité des Organisations Professionnelles Agricoles
CVP	Christelijke Volkspartij
DVT	Dienst voor Toezicht
EEG	Europese Economische Gemeenschap
ELB	Eigenaars- en Landbouwersbond van Brugge
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
EOGFL	Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw
FNSA	Fédération Nationale des Syndicats Agricoles
FNSEA	Fédération Nationale des Syndicats d'Exploitants Agricoles
FORMA	Fonds d'orientation et de régularisation des marchés agricoles
GLB	Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (=Europees landbouwbeleid sinds 1958)
INFODOC	Informatie- en Documentatiecentrum van de BB
JAP	Fédération Nationale des Jeunes Alliances Paysannes
KADOC	Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum
LEI	Landbouw-Economisch Instituut
LIF	Landbouwinvesteringsfonds
MDP	Mouvement de Défense Paysanne
NDALTP	Nationale Dienst voor de Afzet van Land- en Tuinbouwproducten
OBSL	Onafhankelijk Boerensyndicaat Limburg
OKK	Onderlinge Kas voor Kindertoelagen
PSC	Parti Social Chrétien
RUZ	Redt U Zelfen
UPA	Fédération Nationale des Unions Professionnelles Agricoles

Archivalische bronnen

Leuven, KADOC

Archief van de centrale bestuurs- en adviesorganen van de Belgische Boerenbond (CBA)

- 2.3.1 Uitgave statuten Belgische Boerenbond. Brochure 1955.
- 6.3.1.1 Verslag 21 juni 1962 tot en met 6.3.1.6 Verslag 23 mei 1967 van de Algemene Vergadering.
- 6.3.2.1.1 Ledenlijsten van Hoofdbestuur en Bondsraad 1955-1969.
- 6.3.2.2.1 Beknopte verslagen 1955-1961 tot en met 6.3.2.2.14 Verslagen 1974 van de Bondsraad.
- 6.3.2.3.1 Vergaderstukken januari 1955-oktober 1964 tot en met 6.3.2.3.5 Vergaderstukken 1969 van de Bondsraad.
- 6.3.3.1.1 Verslagen 1955 tot en met 6.3.3.1.15 Verslagen 1969 van het Hoofdbestuur.
- 6.3.3.2.1 Vergaderstukken bij de verslagen 1956-1960 tot en met 6.3.3.2.7 Vergaderstukken bij de verslagen 1969 van het Hoofdbestuur.
- 6.3.3.3 Dossier "Hoofdbestuur" van E. Van Dievoet.
- 8.1 Leden Hoofdbestuur/C. Boon en J. Hinnekens.
- 22.2.3 Algemene vergaderingen Centraal Comité Land- en Tuinbouwbelangen.

Aanvullingen bij het archief van de centrale bestuurs- en adviesorganen van de Belgische Boerenbond (CBA Aanvullingen)

- 48 A ABS West-Vlaanderen 1970-1985.
- 49 A UPA Drietand 1962-1964.
- 57.32 Lijsten voorzitters, ondervoorzitters, etc. 1904-1981.
- 71 Documentatie Algemeen Boerensyndicaat 1965-1980.

Leuven, BB, Infodoc

- 62 Het Boerenfront.
- 127 Algemeen Boerensyndicaat.
- 276 A II Pacht. Officiële stukken.
- 281 C I Pacht- en grondprijzen. Algemeen dossier.
- 281 D Pacht- en grondprijzen. Onze werking.
- 457 Officiële vertegenwoordiging van de landbouw in België.
- 684 Landbouwersvereniging Redt U Zelfen uit Aalst.
- 1168 Eigenaars- en landbouwersbond Brugge.
- 1585 Landbouwverenigingen België.

Interviews en correspondentie

Interview met Jan Hinnekens te Heverlee, 29 november 2001.

Brieven van Jan Hinnekens, Heverlee, 27 januari en 28 december 2002.

Brief van Jos Nooyens, Poppel, 27 december 2001.

Interviews met Albert Persoon te Berlare, 19 februari en 7 september 2001.
Brieven van Albert Persoon, Berlare, 11 januari, 3 september, 14 november 2001 en 8 januari 2002.
Interview met Willy Persyn te Wingene, 8 oktober 2001.
Brief van Willy Persyn, Wingene, 10 oktober 2001.
Gesprek met Valère Quaghebeur te Hoogstade, 14 oktober 2000.
Interviews met Valère Quaghebeur te Hoogstade, 8 september en 1 december 2001.

Pers

ABS-West-Vlaanderen (1969-1971).
De Boer (1956-1969).
De Drietand (1963-1970).
Landbouwleven (1962-1969).

Literatuur

ADRIAENSEN (K.), *Het gezinsbedrijf in de landbouw tussen realiteit en ideaalbeeld: onderzoek naar de visie van de Boerenbond, het Boerenfront, het Algemeen Boerensyndicaat en Landbouwleven*, licentiaatsverhandeling K.U. Leuven (Geschiedenis), 1999.

ASBEEK BRUSSE (W.), "Modernisering en plattelandsontwikkeling in Europa: het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van de Europese Gemeenschap" in: H. DIEDERIKS e.a., *Het platteland in een veranderende wereld. Boeren en het proces van modernisering*, Hilversum, 1994, pp. 317-332.

BALTHAZAR (H.), "De welvaartsstaat en de sociale contestatie" in: *1951-1991. Een tijdsbeeld*, Brussel, 1991, pp. 172-179.

BEDDEGENOODTS (M.), "De sociologische toestand van de Belgische Landbouwersstand" in: *De Belgische landbouw*, Brussel, 1962, pp. 10-26.

BEDDEGENOODTS (M.) & DE SMET (R.), *Sociale problematiek van boer en tuinder. Verslag van een sociaal onderzoek van de Boerenbond en de Boerenjeugdbond bij Vlaamse land- en tuinbouwers*, Leuven, 1963.

BLOMME (J.), *The Economic Development of Belgian Agriculture 1880-1980. A quantitative and qualitative analysis*, Leuven, 1993.

BODDEZ (G.), *Actuele landbouweconomische problematiek*, Brussel, 1964.

BOGAERT (R.), *Deposito, krediet en geldhandel door de eeuwen heen*, Antwerpen, 1988.

BOVET (E.), "Le syndicalisme agricole et la société industrielle", *Sociologia Ruralis*, VIII, 1968, pp. 142-160.

BUBLLOT (G.), "De structurele evolutie van de Belgische landbouwproductie 1950-1960" in: *De Belgische landbouw*, Brussel, 1962, pp. 27-42.

BUBLLOT (G.) "Structuur en structurele problemen van de Belgische landbouw" in: *De Belgische landbouw in Europees perspectief*, Brussel, 1970, pp. 7-21.

BUELENS (H.), "Landbouwrevolutie en structuurpolitiek" in: *De Belgische landbouw in Europees perspectief*, Brussel, 1970, pp. 76-98.

BURGER (A.), *Voor boerenfolk en vaderland. De vorming van het EEG-landbouwbeleid 1959-1966*, Amsterdam, 1993.

BUYSSE (C.), *Het Gezin Van Paemel. Driekoningenavond. Sususususut! De plaatsvervangende Vrederechter. Vier tooneelstukken*, Gent, 1930.

- COPPEIN (B.), *Met de drietand in de rug! Het Algemeen Boerensyndicaat en de doorbraak van het direct agrarisch syndicalisme in Vlaanderen (1962-1969)*, licentiaatsverhandeling K.U. Leuven (Geschiedenis), 2002, <http://users.skynet.be/st.lodewijk/e-thesis/index.html>
- COPPEIN (B.), "Algemeen Boerensyndicaat (1969-1974)" in: *ODIS-Database Intermediary Structures Flanders*, 18 april 2003a, (cited 2003-11-04). Record no. 8399, <http://www.odis.be>
- COPPEIN (B.), "Algemeen Boerensyndicaat – West-Vlaanderen (1969-1974)" in: *ODIS-Database Intermediary Structures Flanders*, 18 april 2003b (cited 2003-10-03). Record no. 8409. <http://www.odis.be>
- COPPEIN (B.), "Algemeen Boerensyndicaat (1974-heden)", in: *ODIS-Database Intermediary Structures Flanders*, 18 april 2003c (cited 2003-11-24). Record no. 8407. <http://www.odis.be>
- COPPEIN (B.), "Met de drietand in de rug", *KADOC-Nieuwsbrief*, 2003d, no. 5, pp. 7-8.
- COPPEIN (B.), "De hand aan de ploeg! Vlaamse landbouworganisaties en Vlaams-nationalistische partijen in de twintigste eeuw. Deel I", *Wetenschappelijke Tijdingen*, LXIV, 2005a, no. 2, pp. 67-87.
- COPPEIN (B.), "De hand aan de ploeg! Vlaamse landbouworganisaties en Vlaams-nationalistische partijen in de twintigste eeuw. Deel II", *Wetenschappelijke Tijdingen*, LXIV, 2005b, no. 3 (ter perse).
- CRAEYBECKX (J.), "Les attitudes de la paysannerie de la fin du XVIIIe siècle à nos jours", *Cahiers internationaux d'histoire économique et sociale*, 1976, pp. 182-225.
- DEBATISSE (M.), *La révolution silencieuse. Le combat des paysans*, Parijs, 1963.
- DE BRABANDER (G.), "Economische transitie" in: *De fifties in België*, Sint-Niklaas, 1988, pp. 104-121.
- DE BRAUWER (P.), *Het Belgisch trekpaard. Een levend monument*, Tielt, 2004.
- DE CAUWER (P.), *De reactie van de Vlaamse boerenwereld op de landbouwcrisis na het faillissement van de Middenkredietkas (1935-1940). De akties en de politieke betekenis van het Boerenfront*, licentiaatsverhandeling V.U.B. (Geschiedenis), 1982.
- DEMEYER (M.), *Inventaris van het archief van de centrale bestuurs- en adviesorganen van de Belgische Boerenbond 1890-....*, Leuven, 1987.
- DE PAEPE (M.), DE VROEDE (M.) & SIMON (F.), *Geen trede meer om op te staan. De maatschappelijke positie van onderwijzers en onderwijzeressen tijdens de voorbije eeuw*, Kapellen, 1993.
- DE PAEPE (M.) & SIMON (F.), "Social characteristics of Belgian primary teachers in the twentieth century", *Cambridge Journal of Education*, XXVII, 1997, no. 3, pp. 391-404.
- "De sociale toestand van de Belgische landbouw", *Landbouw tijdschrift*, XXI, 1968, nos. 7-8.
- DE STOOP (C.), *De bres*, Amsterdam, 2000.
- DE TROCH (W.), "Boerenmarkten: heimwee of weerbaarheid?", *De nieuwe maand*, XXIV, 1981a, no. 9, pp. 647-657.
- DE TROCH (W.), "Het verhaal van boerke naarstig", *De nieuwe maand*, XXIV, 1981b, no. 9, pp. 658-671.
- DE WEERDT (M.), *Inventaris van de betogingen in België 1953-1974*, Leuven, 1975.
- DEWULF (M.), "Het Belgisch landbouwbeleid sedert 1950" in: *De Belgische landbouw*, Brussel, 1962, pp. 68-69.
- EVERAET (H.), *De afvloeiing der bedrijfshoofden uit de landbouw. Samenvattend rapport van vier sociale enkwesten in het Vlaamse land*, Leuven, 1964.
- EVERAET (H.), *De landbouwersvrouw in heden en verleden. Een sociologische verkenning van haar deelneming aan de arbeid op het bedrijf*, Brussel, 1972.

- Evolutie van de land- en tuinbouweconomie (1963-1964). Verslag van de Regering*, Brussel, 1965.
- Evolutie van de land- en tuinbouweconomie (1969-1970). Verslag van de Regering*, Brussel, 1971.
- FAURE (M.), *Les paysans dans la société française*, Collection U, Parijs, 1966.
- HENDRICKX (J.), "Landbouwfinanciering en schaalvergroting" in: *De Belgische landbouw in Europees perspectief*, Brussel, 1970, pp. 90-98.
- HERMAN (F.), "Le malaise agricole en Belgique", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1962a, no. 166.
- HERMAN (F.), "Le malaise agricole en Belgique", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1962b, no. 167.
- HERVIEU (B.) & LAGRAVE (R.-M.) (red.), *Les syndicats agricoles en Europe*, Parijs, 1992.
- HOLVOET (L.), "De betoging als produkt van een mobilisatieproces", *Res Publica*, XX, 1978, no. 4, pp. 611-645.
- HOOGE (M.) & JOORIS (A.), *Golden Sixties. België in de jaren zestig. 1958-1973*, Brussel-Gent, 1999.
- HOPPENBROUWERS (P.C.M.) (red.), *Een loopbaan in de landbouw. Twaalf portretten van markante figuren in agrarisch Nederland*, Groningen, 1991.
- HULHOVEN (A.) & COPPEIN (B.), "Algemeen Boerensyndicaat (1962-1969)", in: *ODIS-Database Intermediary Structures Flanders*, 26 september 2002 (cited 2003-11-24). Record no. 1607. <http://www.odis.be>
- KERSTEN (B.), "Un an de Pleinchamp, un siècle de presse agricole", *Pleinchamp*, 10 januari 2002, p. 5.
- "Les organisations agricoles en Belgique", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1963a, no. 183.
- "Les organisations agricoles en Belgique", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1963b, no. 209.
- LUYKX (T.) & PLATEL (M.), *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot 1985*, deel 2, 5e uitgave, Antwerpen, 1985.
- MALLET (S.), *Les paysans contre le passé*, Parijs, 1962.
- MATHY (C.), "De sociale omgeving van de landbouwers" in: *De Belgische landbouw in Europees perspectief*, Brussel, 1970, pp. 46-63.
- MENDRAS (H.), *La fin des paysans. Changements et innovations dans les sociétés rurales françaises*, Parijs, 1970.
- MENDRAS (H.) & TAVERNIER (Y.), "Les manifestations de juin 1961", *Revue française de science politique*, XII, 1962, no. 3, pp. 647-669.
- MEYNAUD (J.), LADRIERE (J.) & PERIN (F.) (red.), *La décision politique en Belgique. Le pouvoir et les groupes*, Parijs, 1965.
- MOMMENS (T.E.), *Politieke, institutionele en economische componenten in de ontwikkeling van de Belgische zuivelsector tijdens het Interbellum*, licentiaatsverhandeling K.U. Leuven (Geschiedenis), 1985.
- MORMONT (M.) & VAN DONINCK (B.), "Belgique. L'hégémonie du Boerenbond" in: B. HERVIEU & R.-M. LAGRAVE (red.), *Les syndicats agricoles en Europe*, Parijs, 1992, pp. 25-47.
- MUTTON (J.), "Het rust- en overlevingspensioen der zelfstandigen" in: *De sociale pensioenen*, Brussel, 1962, pp. 74-88.
- NUYENS (I.), "Pressiegroepen in actie", *Res Publica*, VIII, 1966, no. 3, pp. 336-355.
- PARODI (M.), "Agriculteurs menacés et agriculteurs menaçants. L'incertitude économique des agriculteurs français", *Études rurales*, 1964, no. 12, pp. 5-55.
- QUAGHEBEUR (P.) (red.), SCHOKKAERT (L.) & VAN MOLLE (L.), *100 jaar Boerenbond in beeld*, Leuven, 1990.

- SEBERECHTS (F.), "Sels, Ludo", *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 3, Tielt, 1998a, p. 2731.
- SEBERECHTS (F.), "Volksunie", *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 3, Tielt, 1998b, p. 3547.
- SIMON-MATHY (C.), *Les problèmes du monde agricole belge (1958-1972). Perspectives d'une organisation syndicale: L'Alliance agricole belge*, Louvain-la-Neuve, 1976.
- SLEDESENS (A.), "Het Landbouw-Economisch Instituut" in: *De Belgische landbouw*, Brussel, 1962, pp. 90-100.
- SLEDESENS (A.), "Sociale aspecten van de ontwikkeling in de landbouw" in: *De Belgische landbouw in Europees perspectief*, Brussel, 1970, pp. 31-45.
- SMITS (J.), *Inventaris van de betogingen in België 1960-1974 samengesteld op basis van het rijkswachterarchief en de dagbladen De Standaard, Het Laatste Nieuws, La Libre Belgique, Le Soir en Le Peuple*, Leuven, 1982.
- SMITS (J.), *Democratie op straat. Een analyse van de betogingen in België*, Leuven, Amersfoort, 1984.
- SNAET (J.), *De Belgische Boerenbond en het Europees landbouwbeleid. Enkele krachtlijnen uit de communicatie van de bond naar zijn leden*, licentiaatsverhandeling K.U. Leuven (Sociologie), 1969.
- TAVERNIER (Y.), "Le syndicalisme paysan et la politique agricole du gouvernement juin 1958-avril 1962", *Revue française de science politique*, XXII, 1962, no. 3, pp. 599-646.
- TINDEMANS (L.), "Een nieuwe landbouwpolitiek" in: *De Belgische landbouw*, Brussel, 1962, pp. 121-135.
- TRACY (M.), *Agriculture in Western Europe. Challenge and response 1880-1980*, Londen, 1982.
- TROOST (A.S.), "De boerenopstand", *De gids op maatschappelijk gebied*, LXII, 1971a, no. 6, pp. 541-560.
- TROOST (A.S.), "Wederwoord op wederwoord", *De gids op maatschappelijk gebied*, LXII, 1971b, no. 11, pp. 898-900.
- VAN DE PERRE (M.), *Redt en Helpt U Zelfen en Elkander of hoe de daensistische beweging de sociale problemen bestreed*, Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd XIV, Gent, Aalst, 1997.
- VAN DIJCK (J.), "De integratie van de Belgische landbouwer in de samenleving", *De gids op maatschappelijk gebied*, LXII, 1971, nos. 7-8, pp. 639-672.
- VAN HECKE (E.), SEGERS (Y.) & D'HOKER (M.), "Een schakel in de voedselketen, 1950-2000" in: L. VAN MOLLE & Y. SEGERS (red.), *Leven van het land. Boeren in België 1750-2000*, Leuven, 2004, pp. 111-177.
- VAN HULLE (A.), "Afzet en coöperatie" in: *De Belgische landbouw*, Brussel, 1962, pp. 101-113.
- VAN MOLLE (L.), *100 jaar Ministerie van Landbouw. Het Belgisch landbouwbeleid in de wisselwerking tussen economische en sociale toestanden, politiek en administratie 1884-1984*, Historica Iovaniensa 173, Leuven, 1984.
- VAN MOLLE (L.), "Innovation technologique et changement social: le cas de l'agriculture belge, XIXe et XXe siècles" in: G. KURGAN-VAN HENTENRYK & J. STENGERS (eds.) *L'innovation technologique. Facteur de changement (XIXe-XXe siècles)*, Brussel, 1986, pp. 153-184.
- VAN MOLLE (L.), "Le milieu agricole belge face à la 'concurrence européenne': 1944-1958" in: M. DUMOULIN (ed.), *La Belgique et les débuts de la construction européenne de la guerre aux traités de Rome*, Louvain-la-Neuve, 1987, pp. 119-143.

- VAN MOLLE (L.), *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond 1890-1990*, KADOC-Studies 9, Leuven, 1990a.
- VAN MOLLE (L.), "Voorstellingen van de agrarische samenleving in België rond 1900" in: L. PIL (ed.), *Boeren, burgers en buitenlui. Voorstellingen van het landelijk leven in België vanaf 1850*, Leuven, 1990b, pp. 113-130.
- VAN MOLLE (L.), "Boerenbond", *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1, Tielt, 1998a, pp. 524-526.
- VAN MOLLE (L.), "Boerenfront", *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1, Tielt, 1998b, p. 526.
- VERBEEK (H.), *In boerenhanden*, Antwerpen, 1989.
- VERHOFSTADT (N.), *De Vlaamse landbouwsector. Macro-economische invloeden, eindverhandeling Hogeschool Gent (Handelwetenschappen)*, 2001.
- VERMEULEN (H.W.), *Europees landbouwbeleid in de maak: Mansholts eerste plannen 1945-1953*, Groningen, 1989.
- WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.) & MEYNEN (A.), *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, 6^e herziene uitgave, Antwerpen, 1997.
- WOESTENBORGH (B.), *Van aankoopafdeling tot klantenkring. Geschiedenis van de coöperatieve klantenstructuur in AVEVE*, Leuven, 1994.
- ZWAENEPOEL (O.), "Het gezinsbedrijf in de landbouw: vooral verdienstelijk voor de gemeenschap" in: *Landbouw 1980*, Brussel, 1978, pp. 19-29.
- ZWAENEPOEL (R.), *Economische beoordeling pro en contra het Europees landbouwbeleid en het Mansholtplan*, licentiaatsverhandeling K.U. Leuven (Economische wetenschappen), 1971.

La colère des paysans! La percée des actions syndicales directes des paysans flamands au cours des années soixante (1960-1974)

BART COPPEIN

RÉSUMÉ

En Flandre, les agriculteurs cessent, à partir de 1962, leurs mouvements de protestation qu'ils appellent "actions des tridents", par lesquelles ils entendent alerter l'opinion publique et le gouvernement sur les conséquences de la transformation de l'agriculture après la Seconde Guerre mondiale et ils exigent la mise en place d'une politique d'agriculture efficace. Au cours des années '60, le *Algemeen Boerensyndicaat*, héritier des "actions des tridents",

organise une série de petites manifestations. A partir de 1967, le *Belgische Boerenbond* renoue avec la tradition de la manifestation, opération jugée efficace pour peser sur la politique agricole européenne. Parmi ces manifestations deux restent gravées dans les mémoires: celle du 23 mars 1971, qui s'est singularisée par sa violence, et la vague des manifestations de 1974.

Les véritables raisons du mécontentement des agriculteurs semblent être les suivantes: d'une part, la situation de plus en plus précaire de la ferme familiale indépendante, qui a jusqu'alors leur faveur ainsi que celle de l'ensemble de la société et, d'autre part, l'échec de la politique agricole belge et européenne pour leur venir en aide.

Farmers in the street! The breakthrough of farmer demonstrations in Flanders during the sixties (1962-1974)

BART COPPEIN

SUMMARY

The so-called 'trident actions' in 1962 were the breakthrough of the phenomenon of farmer demonstrations in Flanders. They were intended to make society and the government aware of the consequences of the agricultural transformation after the Second World War. They also asked for a more efficient agricultural policy. During the sixties the *Algemeen Boerensyndicaat*, successor of the trident actions, organised a lot of small farmer demonstrations. From 1967 on the *Belgische Boerenbond* also chose to demonstrate in order to influence the European Agricultural Policy. The farmers' protest reached its culmination with the notorious demonstration of 23 March 1971 and the 1974 wave of manifestations.

The ever more precarious situation of independent small farmers and the inability of the Belgian and European agricultural policy to counter this evolution seem to be the real reasons behind the demonstrations.